

Rolnummers 893, 894, 895 en 902
Arrest nr. 76/96 van 18 december 1996

A R R E S T

In zake : de beroepen tot vernietiging van :

- het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 22 februari 1995 tot wijziging van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving en tot wijziging van het decreet van 17 juli 1991 betreffende inspectie en pedagogische begeleidingsdiensten,
- het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 22 februari 1995 tot bekrachtiging van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs.

Het Arbitragehof,

samengesteld uit de voorzitters L. De Grève en M. Melchior, en de rechters H. Boel, L. François, P. Martens, J. Delruelle, G. De Baets, E. Cerexhe, H. Coremans en A. Arts, bijgestaan door de griffier L. Potoms, onder voorzitterschap van voorzitter L. De Grève,

wijst na beraad het volgende arrest :

*

* *

I. *Onderwerp van de beroepen*

Bij verzoekschriften die aan het Hof zijn toegezonden bij op 5 oktober en 15 november 1995

ter post aangetekende brieven en ter griffie zijn ingekomen op 6 oktober en 16 november 1995, zijn beroepen tot vernietiging ingesteld :

1. van het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 22 februari 1995 tot wijziging van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving en tot wijziging van het decreet van 17 juli 1991 betreffende inspectie en pedagogische begeleidingsdiensten, bekendgemaakt in het *Belgisch Staatsblad* van 8 april 1995, door :

a) de v.z.w. Vrije Ruimte, met maatschappelijke zetel te 2060 Antwerpen, Delinstraat 17, J. Verhulst en G. Dekegel, wonende te 2018 Antwerpen, Karel Oomsstraat 57, L. Fagot, wonende te 2600 Berchem, Uitbreidingsstraat 564, bus 10, en H. Annoot, wonende te 2060 Antwerpen, Delinstraat 17;

b) de v.z.w. Federatie van Rudolf Steinerscholen in Vlaanderen, met maatschappelijke zetel te 2000 Antwerpen, Rodestraat 33, A. Horemans en A.-M. Bosmans, wonende te 3050 Oud-Heverlee, Frans Crabbéstraat 25, E. Biesemans en R. Everaert, wonende te 9000 Gent, Abrahamstraat 16, en P. De Beukelaer en A. Goudriaan, wonende te 9040 Sint-Amandsberg, Herlegemstraat 101;

2. van het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 22 februari 1995 tot bekrachtiging van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs, bekendgemaakt in het *Belgisch Staatsblad* van 19 mei 1995, door

a) de *sub* 1a) vermelde verzoekende partijen;

b) de *sub* 1b) vermelde verzoekende partijen.

Die zaken zijn ingeschreven respectievelijk onder de nummers 893 (1a), 894 (2a), 895 (1b) en 902 (2b) van de rol van het Hof en zijn samengevoegd.

II. De rechtspleging

a. De samengevoegde zaken met rolnummers 893, 894 en 895

Bij beschikkingen van 6 oktober 1995 heeft de voorzitter in functie voor ieder van de zaken de rechters van de zetel aangewezen overeenkomstig de artikelen 58 en 59 van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof.

De rechters-verslaggevers hebben geoordeeld dat er geen aanleiding was om in de respectieve zaken artike-171 of 72 van de organieke wet toe te passen.

Bij beschikking van 11 oktober 1995 heeft het Hof in voltallige zitting de zaken samengevoegd.

Van de beroepen is kennisgegeven overeenkomstig artikel 76 van de organieke wet bij op 7 november 1995 ter post aangetekende brieven; bij dezelfde brieven is kennisgegeven van de beschikking tot samenvoeging.

Het bij artikel 74 van de organieke wet voorgeschreven bericht is bekendgemaakt in het *Belgisch Staatsblad* van 14 november 1995.

Bij beschikking van 27 december 1995 heeft de voorzitter in functie, op verzoek van de Vlaamse Regering van 22 december 1995, de termijn voor het indienen van een memorie verlengd met vijftien dagen.

Van die beschikking is kennisgegeven aan de Vlaamse Regering bij op 29 december 1995 ter post aangetekende brief.

De Vlaamse Regering, Martelaarsplein 19, 1000 Brussel, heeft een memorie ingediend bij op 8 januari 1996 ter post aangetekende brief.

b. De zaak met rolnummer 902

Bij beschikking van 16 november 1995 heeft de voorzitter in functie de rechters van de zetel aangewezen overeenkomstig de artikelen 58 en 59 van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof.

De rechters-verslaggevers hebben geoordeeld dat er geen aanleiding was om artikel 71 of 72 van de organieke wet toe te passen.

c. De samengevoegde zaken met rolnummers 893, 894, 895 en 902

Bij beschikking van 28 november 1995 heeft het Hof in voltallige zitting de reeds samengevoegde zaken met rolnummers 893, 894 en 895 en de zaak met rolnummer 902 samengevoegd.

Van het beroep met rolnummer 902 is kennisgegeven overeenkomstig artikel 76 van de organieke wet bij op 8 december 1995 ter post aangetekende brieven; bij dezelfde brieven is kennis gegeven van de beschikking tot samenvoeging van 28 november 1995.

Het bij artikel 74 van de organieke wet voorgeschreven bericht is bekendgemaakt in het *Belgisch Staatsblad* van 14 december 1995.

De Vlaamse Regering heeft een memorie ingediend bij op 25 januari 1996 ter post aangetekende brief.

Van de memories is kennisgegeven overeenkomstig artikel 89 van de organieke wet bij op 1 en 16 februari 1996 ter post aangetekende brieven.

Memories van antwoord zijn ingediend door :

- de v.z.w. Vrije Ruimte en anderen, bij op 29 februari 1996 ter post aangetekende brieven, in de zaken met rolnummers 893 en 894;

- de v.z.w. Federatie van Rudolf Steinerscholen in Vlaanderen en anderen, bij op 18 maart 1996 ter post aangetekende brief, in de zaken met rolnummers 895 en 902.

Bij beschikkingen van 26 maart 1996 en 17 september 1996 heeft het Hof de termijn waarbinnen het arrest moet worden gewezen, respectievelijk verlengd tot 5 oktober 1996 en 5 april 1997.

Bij beschikking van 25 april 1996 heeft voorzitter L. De Grève de zaken voorgelegd aan het Hof in voltallige zitting.

Bij beschikking van dezelfde datum heeft het Hof de zaken in gereedheid verklaard en de dag van de

terechtzingting bepaald op 30 mei 1996, nadat het de verzoekende partijen had uitgenodigd zich in een uiterlijk op 17 mei 1996 in te dienen aanvullende memorie nader te verklaren over volgende vragen :

« 1. Zijn de ontwikkelingsdoelen en eindtermen zoals gewijzigd en bekrachtigd door het bestreden decreet in hun opvatting verzoenbaar met de Rudolf Steinerpedagogie, mochten zij derwijze zijn geformuleerd dat zij kunnen worden nagestreefd, dan wel door de meerderheid van de leerlingen moeten worden bereikt, aan het einde van het leerplichtonderwijs ?

2. Mocht zulks niet het geval zijn met alle ontwikkelingsdoelen en eindtermen, kunnen de verzoekende partijen de ontwikkelingsdoelen en eindtermen aanduiden, die naar hun oordeel in vermelde hypothese onverzoenbaar zouden zijn met de Rudolf Steinerpedagogie ? »

Van die beschikking is kennisgegeven aan de partijen en hun advocaten bij op 26 april 1996 ter post aangetekende brieven.

Bij beslissing van de voorzitter van 3 mei 1996, op vraag van de verzoekende partijen in de zaken met rolnummers 895 en 902, werd de termijn voor het indienen van de aanvullende memories verlengd tot 31 mei 1996.

Bij beschikking van 22 mei 1996 heeft het Hof beslist de terechtzingting uit te stellen tot 13 juni 1996.

Van die beschikking is kennisgegeven aan de partijen en hun advocaten bij op 22 mei 1996 ter post aangetekende brieven.

Aanvullende memories zijn ingediend door :

- de v.z.w. Vrije Ruimte en anderen, bij op 24 mei 1996 ter post aangetekende brief;
- de v.z.w. Federatie van Rudolf Steinerscholen in Vlaanderen en anderen, bij op 28 mei 1996 ter post aangetekende brief.

Op de openbare terechtzingting van 13 juni 1996 :

- zijn verschenen :
 - . Mr. L. Lenaerts, advocaat bij de balie te Antwerpen, voor de v.z.w. Vrije Ruimte en anderen;
 - . Mr. E. Van Durme, advocaat bij de balie te Gent, voor de v.z.w. Federatie van Rudolf Steinerscholen in Vlaanderen en anderen;
 - . Mr. F. Liebaut *loco* Mr. P. Devers, advocaten bij de balie te Gent, voor de Vlaamse Regering;
- hebben de rechters-verslaggevers H. Boel en E. Cerexhe verslag uitgebracht;
- zijn de voornoemde advocaten gehoord;
- zijn de zaken in beraad genomen.

De rechtspleging is gevoerd overeenkomstig de artikelen 62 en volgende van de organieke wet, die betrekking hebben op het gebruik van de talen voor het Hof.

III. *Onderwerp van de bestreden bepalingen*

1. Het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 22 februari 1995 tot wijziging van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving en tot wijziging van het decreet van 17 juli 1991 betreffende inspectie en pedagogische begeleidingsdiensten (*Belgisch Staatsblad* van 8 april 1995), bepaalt :

« Artikel 1. Dit decreet regelt een aangelegenheid bedoeld in artikel 127 van de Grondwet.

Art. 2 §1. In artikel 6 van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving, zoals gewijzigd door het decreet van 1 december 1993, worden in het eerste lid de woorden 'met inachtneming van de eindtermen' vervangen door de woorden 'met inachtneming van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen'.

§ 2. In hetzelfde artikel worden in het tweede lid de woorden 'van de vakken waarvoor eindtermen' vervangen door de woorden 'van de onderwijsactiviteiten en vakgebieden waarvoor ontwikkelingsdoelen en eindtermen'.

Art. 3. Artikel *6bis*, § 1 van dezelfde wet, ingevoegd bij decreet van 17 juli 1991, wordt vervangen door de volgende bepaling :

'§ 1. De Vlaamse regering bepaalt, op eensluidend advies van de Vlaamse Onderwijsraad, de ontwikkelingsdoelen, dit wil zeggen de minimumdoelstellingen die voor het kleuteronderwijs moeten worden nagestreefd. De Vlaamse regering bepaalt, op eensluidend advies van de Vlaamse Onderwijsraad, de eindtermen, dit wil zeggen de minimumdoelstellingen die op het einde van het lager en secundair onderwijs moeten worden nagestreefd en bereikt. Voor het buitengewoon onderwijs kan de Vlaamse regering zowel ontwikkelingsdoelen als eindtermen bepalen. De Vlaamse regering legt de ontwikkelingsdoelen en eindtermen binnen één maand voor aan de Vlaamse Raad. De Vlaamse Raad bekrachtigt deze ontwikkelingsdoelen en eindtermen, met uitzondering van de specifieke eindtermen van het secundair onderwijs.'

Art. 4. In artikel *6bis*, § 2 van dezelfde wet wordt de zin 'Voor het buitengewoon onderwijs worden de eindtermen vastgesteld per type en per opleidingsvorm' vervangen door de zin 'Voor het buitengewoon onderwijs worden ontwikkelingsdoelen of eindtermen voor types en opleidingsvormen vastgelegd.'

Art. 5. In artikel *6ter* van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving wordt de volgende bepaling ingevoegd tussen de woorden 'bevoegd om' en de woorden 'de van rechtswege' :

'aan de leerlingen die de door de Vlaamse regering opgelegde eindtermen en de eigen specifieke doelen bereiken'.

Art. 6. Artikel 5, § 1, 2° van het decreet van 17 juli 1991 betreffende inspectie en pedagogische begeleidingsdiensten wordt vervangen door de volgende bepaling :

'2° het nagaan of de onderwijsinstelling de nodige inspanning heeft gedaan om de ontwikkelingsdoelen na te streven en de eindtermen na te streven en te bereiken; het toezicht op de toepassing van de taalwetgeving, de hygiëne en de bewoonbaarheid van de lokalen, het didactisch materiaal en de schooluitrusting;'

Art. 7. In artikel 9, § 1 van hetzelfde decreet wordt [lees : worden] tussen de woorden 'inzake' en 'eindtermen' de woorden 'ontwikkelingsdoelen en' ingevoegd en worden de woorden 'onder meer inzake het bereiken van de eindtermen' vervangen door de woorden 'onder meer inzake het nastreven van de ontwikkelingsdoelen of het bereiken van de eindtermen.'

Art. 8. De artikelen 2, 3, 4, 5, 6 en 7 treden in werking met ingang van 1 september 1991. »

Het merendeel van die bepalingen wordt, met ingang van 1 september 1997, respectievelijk 1 oktober 1996, gewijzigd door het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 24 juli 1996 « tot vervanging van de artikelen 6 tot en met *6ter* van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving, tot opheffing van artikel *6quater* van dezelfde wet en tot wijziging van artikel 5 van het decreet van 17 juli 1991 betreffende inspectie en pedagogische begeleidingsdiensten », bekendgemaakt in het *Belgisch Staatsblad* van 26 september 1996.

2. De bijlage bij het besluit van de Vlaamse Regering van 22 juni 1994 tot bepaling van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs (*Belgisch Staatsblad* van 1 september 1994, *err. Belgisch Staatsblad* van 27 september 1994) bepaalt de ontwikkelingsdoelen en eindtermen voor het gewoon kleuter- en lager onderwijs, bedoeld in artikel *6bis* van de wet van 29 mei 1959 tot

wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving. De eindtermen taal Frans gelden enkel voor scholen waar het onderricht van de tweede taal wordt ingericht (artikel 1).

De ontwikkelingsdoelen en de eindtermen vastgesteld bij vermeld besluit moeten in acht worden genomen vanaf het schooljaar 1996-1997.

3. Het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 22 februari 1995 tot bekrachtiging van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs (*Belgisch Staatsblad* van 19 mei 1995) bepaalt :

« [...] »

Art. 2. Het besluit van de Vlaamse regering van 22 juni 1994 tot bepaling van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs wordt bekrachtigd, met uitzondering van artikel 2, waar de wending ' schooljaar 1996-1997 ' wordt vervangen door de wending ' schooljaar 1997-1998 '.

Art. 3. In de bijlage bij het besluit van de Vlaamse regering tot bepaling van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs van 22 juni 1994 worden de volgende wijzigingen aangebracht :

1. Eindtermen Lichamelijke Opvoeding :

- Lichamelijke opvoeding - motorische competenties
 - de eindterm 1.32 vervangen door: 'voelen zich veilig in het water en kunnen zwemmen '.

2. Eindterm Wereldoriëntatie Maatschappij

- Politieke en juridische verschijnselen
 - de eindterm 4.19 vervangen door :
 - ' kunnen illustreren
 - dat er in het bestuur van Vlaanderen en van België een taakverdeling is;
 - dat sommige beslissingen worden genomen door de Vlaamse regering en andere door de federale regering.'
 - de eindtermen 4.21 vervangen door :
 - ' kunnen illustreren op welke wijze de gemeenschappen en de landen van de Europese Unie ernaar streven om samen te werken.'

3. Eindterm Wereldoriëntatie Ruimte

- Oriëntatie en kaartvaardigheid
 - de eindterm 6.3 vervangen door :
 - ' kunnen aan de hand van een kaart de afstand tussen twee plaatsen in Vlaanderen berekenen en beschrijven.'
 - de eindterm 6.6 vervangen door :
 - ' kunnen begrippen zoals wijk, gehucht, dorp, deelgemeente, fusiegemeente, stad, provincie, gemeenschap, land en continent in een juiste betekenis gebruiken.'
 - de eindterm 6.7 vervangen door :
 - ' hebben een voorstelling van de kaart van Vlaanderen en van België zodat ze in een praktische toepassings situatie vlot de gewesten, de gemeenschappen, de provincies en de provinciehoofdplaatsen op een kaart kunnen aanwijzen.' »

IV. *In rechte*

- A -

Zaken met rolnummers 893 en 894

Verzoekschriften

A.1.1. De verzoekende partijen beschikken over het vereiste persoonlijke, rechtstreekse en actuele belang om de vernietiging te vorderen van de bestreden bepalingen.

Artikel 3 van de statuten van de v.z.w. Vrije Ruimte, omschrijft het maatschappelijk doel van de vereniging als « het realiseren van werkelijke vrijheid van onderwijs ». Het belang van die partij wordt geïllustreerd doordat een vertegenwoordiger van die vereniging werd gehoord tijdens de hoorzitting van de commissie van de Vlaamse Raad die het in de zaak met rolnummer 894 bestreden decreet onderzocht. De raad van bestuur heeft op 2 oktober 1995 besloten de beroepen in te stellen.

J. Verhulst en G. Dekegel zijn ouders van schoolgaande kinderen die in het bestreden decreet een inperking zien van hun passieve onderwijsvrijheid bestaande uit de keuzevrijheid van de ouders op levensbeschouwelijk vlak en met betrekking tot onder meer de methode en de inhoud van het voor hun kinderen aangewezen onderwijs. Zij zijn ook, zoals de overige verzoekende partijen, te werk gesteld in het onderwijs en zien in het bestreden decreet tevens een inperking van de actieve onderwijsvrijheid, bestaande in de mogelijkheid om onderwijs in te richten overeenkomstig hun opvattingen.

A.1.2. In de zaak met rolnummer 893 wordt een enig middel aangevoerd, dat als volgt is gesteld :

« *Schending* van de artikelen 24, 38 en 127 van de Grondwet, artikel 18 en 19 van het Internationaal Verdrag

inzake burgerrechten en politieke rechten, artikel 13 van het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten, artikel 2 van het Protocol bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en artikel 60 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens,

doordat,

eerste onderdeel,

zowel de ontwikkelingsdoelen als de eindtermen, enkel worden omschreven als ' minimumdoelstellingen ',
terwijl, om bestaanbaar te zijn met artikel 24, § 5, van de Grondwet, vereist is dat wat voor de onderwijsvrijheid essentieel is in het decreet wordt opgenomen en dat in de formulering van de regelingsbevoegdheid welke aan de gemeenschapsregering wordt toegekend, de criteria dienen te worden aangegeven die voor de uitwerking van de regeling richtinggevend zijn [...],

zodat artikel 24, § 5, van de Grondwet geschonden wordt omdat de Vlaamse Regering verplicht wordt de onnauwkeurigheid van de door de decreetgever zelf vastgestelde beginselen op te vangen of verplicht wordt om onvoldoende omstandige beleidskeuzes te verfijnen;

tweede onderdeel,

de decretale omschrijving van ontwikkelingsdoelen en eindtermen in zéér algemene bewoordingen (met name als minimumdoelstellingen), de Vlaamse overheid de mogelijkheid geeft om de inhoud van het onderwijs te bepalen en de onderwijsvrijheid te herleiden tot een vrijheid van methode, zodat afbreuk wordt gedaan aan de rechten van scholen die hun eigenheid vinden in bepaalde pedagogische of onderwijskundige opvattingen en aan de keuzevrijheid van de ouders, in zoverre er een tegenstrijdigheid mogelijk is tussen deze bepaalde pedagogische of onderwijskundige opvattingen en de vooropgestelde minimumdoelstellingen,

terwijl de gemeenschap de keuzevrijheid van de ouders dient te waarborgen en ieder recht heeft op onderwijs met eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden, waarbij alleszins de vrijheden van mening en meningsuiting, en het recht op een filosofische overtuiging dienen gewaarborgd te zijn, en de inhoudelijke en pedagogische bepaling van de inhoud van het onderwijs beschouwd dient te worden als een preventieve maatregel en aldus meer dan minimumnormen worden gesteld die in een democratische samenleving nodig zijn in het belang van ' s lands veiligheid, de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land, de bescherming van de openbare orde en het voorkomen van strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of van de goede zeden, of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen,

zodat al de in het middel aangeduide artikelen geschonden zijn;

derde onderdeel,

de Vlaamse Regering de ontwikkelingsdoelen en eindtermen dient te bepalen, waarbij de Minister van Onderwijs deze legistische werkwijze verantwoordt door verwijzing naar de techniek van de bijzondere machten,

terwijl, toekenning van bijzondere machten, wil ze nog in overeenstemming zijn met de Grondwet, gebonden is aan een aantal restrictieve voorwaarden, waaronder de voorwaarde dat de bijzondere machten slechts over een beperkte periode mogen gelden en slechts in crisisomstandigheden kunnen toegelaten worden [...],

terwijl, *in casu* de Vlaamse Regering de mogelijkheid krijgt om ontwikkelingsdoelen en eindtermen te bepalen voor een onbeperkte periode en zonder dat de noodzakelijkheid omwille van crisisomstandigheden dient aangetoond te zijn en,

terwijl, deze zogenaamde crisisomstandigheden *in casu* de inrichting, erkenning en subsidiëring van het onderwijs bevatten,

zodat artikel 24, § 5, artikel 38 en artikel 127 van de Grondwet geschonden zijn;

vierde onderdeel,

met betrekking tot de specifieke eindtermen voor het secundair onderwijs, niet eens de bekrachtiging door de Vlaamse Raad voorzien is,

terwijl, artikel 24, § 5, van de Grondwet voorziet dat de inrichting, erkenning of subsidiëring van het onderwijs wordt geregeld door de wet of het decreet,

zodat artikel 24, § 5, van de Grondwet geschonden is. »

A.1.3. In de zaak met rolnummer 894 worden twee middelen aangevoerd.

A.1.3.1. Het eerste middel is als volgt gesteld :

« *Schending* van artikel 24 van de Grondwet, de artikelen 18 en 19 van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, artikel 13 van het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten, artikel 2 van het Protocol bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en artikel 60 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens,

doordat,

eerste onderdeel,

de eindtermen en ontwikkelingsdoelen, zoals omschreven in de 23 bladzijden tellende bijlage bij het besluit van de Vlaamse Regering van 22 juni 1994, aangepast door artikel 3 van het bestreden decreet, een inhoudelijke invulling geven waarbij de onderwijsvrijheid wordt herleid tot een 'vrijheid van methode' en aldus de overheid de pedagogische doelen bepaalt en uitwerkt in weerwil van de keuzevrijheid der ouders en onderwijsinstellingen,

terwijl, de aldus voorgestelde eindtermen en ontwikkelingsdoelen niet kunnen worden beschouwd als 'minimumdoelstellingen' die op het einde van het kleuter- en lager onderwijs moeten worden bereikt en/of nagestreefd, en als een preventieve maatregel moeten worden beschouwd, die de onderwijsvrijheid als dusdanig en de keuzevrijheid van de ouders inperkt en aldus meer dan minimumnormen stelt, die in een democratische samenleving nodig zijn in het belang van 's lands veiligheid, de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land, de bescherming van de openbare orde en het voorkomen van strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden, of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen,

zodat de in het middel aangeduide artikelen geschonden zijn;

tweede onderdeel,

deze inhoudelijke bepaling zéér ingrijpend is en uitgaat van één welbepaald mens- en maatschappijbeeld, van waaruit de fundamentele van het onderwijs worden vastgelegd, waarbij de overheid zich het recht voorbehoudt te stellen wat er op de school wordt geleerd en waar dat precies wordt geleerd, uitgaande van onder meer 'het prioriteitenbeleid van de overheid', 'politieke criteria', 'de prioriteiten van het regeringsbeleid', ... en doordat de aldus bepaalde eindtermen en ontwikkelingsdoelen criteria voor erkenning en subsidiëring van onderwijs zijn,

terwijl, de vrijheid van onderwijs haar oorsprong en reden van bestaan vindt in de vrijheid van mening en meningsuiting, en maatregelen die de beleving van die vrijheden een bepaalde richting willen uitsturen en personen van hun keuzemogelijkheden kunnen beroven, preventief zijn en aldus niet kunnen beschouwd worden als minimumdoelstellingen, daar zij de keuzevrijheid van de scholen en de ouders inperken en aldus meer dan minimumnormen stellen die in een democratische samenleving nodig zijn in het belang van 's lands veiligheid, de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land, de bescherming van de openbare orde en het voorkomen van strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden, en voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen,

zodat al de in het middel aangeduide artikelen geschonden zijn;

derde onderdeel,

de opvatting als zou de onderwijsvrijheid als aanvulling op de eindtermen en ontwikkelingsdoelen kunnen gerealiseerd worden, afbreuk doet aan de mogelijkheid om onderwijsvrijheid te realiseren bij tegenstrijdigheid tussen de eindtermen en ontwikkelingsdoelen, enerzijds, en het eigen onderwijsconcept, anderzijds, wat reeds in de Commissie van de Vlaamse Raad tot uitdrukking kwam met betrekking tot het Steineronderwijs, waarin verzoekers *sub 2* tot en met 4 geëngageerd zijn [...] en wat aldaar werd aangetoond met verwijzing naar diverse concrete eindtermen en ontwikkelingsdoelen, die niet verzoend kunnen worden met de eigen pedagogische visie en methodiek van deze onderwijsrichting,

terwijl de gemeenschap de keuzevrijheid van de ouders dient te waarborgen en ieder recht heeft op onderwijs, met eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden, waarbij alleszins de vrijheden van mening en meningsuiting, en het recht op een filosofische overtuiging dienen gewaarborgd te zijn,

zodat al de in het middel aangeduide artikelen geschonden zijn. »

Door de invulling van eindtermen en ontwikkelingsdoelen te laten afhangen van onder meer het prioriteitenbeleid van de overheid en van de Regering, wordt de vrijheid van denken, die inherent is aan het onderwijs, gereduceerd tot een meerderheidsrecht, wat ondemocratisch is. Het recht op eerbied voor onder meer de eigen filosofische overtuiging is immers een individueel recht.

Volgens de Minister van Onderwijs werden de eindtermen en ontwikkelingsdoelen in de Vlaamse Onderwijsraad (V.L.O.R.) - waarin de Steinerscholen bijvoorbeeld niet zijn vertegenwoordigd - uitgebouwd « met instemming van de hoogste instanties van de verschillende netten ». Binnen de groep van de methodescholen daarentegen bestaat geen eensgezindheid over het concept, noch over de concrete inhoud van de eindtermen. Door vanuit een meerderheidsvisie een model op te leggen waaromtrent geen eensgezindheid bestaat binnen andere onderwijsvormen, die niet door de netten omvat worden, wordt het risico gelopen van uitsluiting van bepaalde onderwijsvisies en worden aldus preventieve maatregelen genomen door het model van de netten op te leggen aan andere onderwijsvormen.

A.1.3.2. Het tweede middel is als volgt gesteld :

« *Doordat* de Vlaamse Regering bij het bepalen van de eindtermen een regeling heeft uitgewerkt die fundamenteel is voor het kleuter- en lager onderwijs, daar ze betrekking heeft op de inrichting, erkenning en subsidiëring van dit onderwijs,

terwijl de inrichting, erkenning of subsidiëring van het onderwijs geregeld wordt door de wet of het decreet en een gemeenschapsregering bovendien niet vermag de onnauwkeurigheid van de door de wetgever zelf vastgestelde beginselen op te vangen of onvoldoende omstandige beleidskeuzes mag verfijnen,

zodat artikel 24, § 5, van de Grondwet geschonden wordt. »

Memorie van de Vlaamse Regering

A.2.1. Volgens de vaste rechtspraak van het Hof moeten de verzoekende partijen niet alleen het bewijs leveren dat de bestreden norm op hen toepasselijk is, doch ook dat die norm van die aard is dat zij hun rechtssituatie rechtstreeks en ongunstig kan beïnvloeden.

A.2.2. Hetgeen de artikelen 2 tot 4 van het bestreden decreet in wezen doen is :

- voor het kleuteronderwijs, de voorheen bestaande regelgeving, luidens welke de Vlaamse Regering op eensluidend advies van de Vlaamse Onderwijsraad eindtermen bepaalde, welke binnen een maand dienden te worden voorgelegd aan de Vlaamse Raad, vervangen door een regelgeving - onder dezelfde voorwaarden - houdende het bepalen van ontwikkelingsdoelen (de artikelen 2 en 3);

- voor het buitengewoon onderwijs, de voorheen bestaande regelgeving, luidens welke voor dat type onderwijs eindtermen (per type en per opleidingsvorm) werden vastgesteld *qua* mogelijkheden uitbreiden zodat ook ontwikkelingsdoelen (voor types en opleidingsvormen) kunnen worden vastgesteld (de artikelen 2, 3 en 4);

- voor het secundair onderwijs, de uitzonderingsregeling wat betreft de specifieke eindtermen behouden

(artikel 3);

- voor het hoger onderwijs van het korte type, dat onderwijs uit de hier, ter kwaliteitsbewaking, bedoelde regelgeving verwijderden.

De artikelen 6 en 7 van het bestreden decreet passen de bevoegdheden van de onderwijsinspectie en van de Dienst voor Onderwijsontwikkeling aan aan de wijzigingen inzake ontwikkelingsdoelen en eindtermen op het vlak van het kleuter- en buitengewoon onderwijs. Artikel 5 verduidelijkt bij wege van interpretatieve bepaling voor zover nodig dat de inrichtende machten het toekennen van studiebewijzen mede afhankelijk kunnen maken van het bereiken, door de leerlingen, van eigen, door de inrichtende machten zelf vastgestelde doelen, bovenop de eindtermen.

A.2.3. Opdat de verzoekende partijen van het rechtens vereiste belang doen blijken, zou moeten worden aangenomen dat de nieuwe regelgeving, gezien vanuit de vrijheid van onderwijs, stringenter is dan de regelgeving die ze vervangt. Is de regelgeving vanuit dat oogpunt minder ingrijpend, dan worden de verzoekende partijen niet rechtstreeks en ongunstig in hun situatie geraakt. Welnu, terwijl de « eindtermen » de minimumdoelstellingen zijn die door de meerderheid van de leerlingen moeten worden bereikt, zijn de « ontwikkelingsdoelen », met name in het kleuteronderwijs, de oriënterings- en referentiepunten waaraan de kleuterschool het nakomen van haar inspanningsverplichting kan afwegen. Meer kernachtig gezegd: ontwikkelingsdoelen zijn minimumdoelstellingen die moeten worden nagestreefd, eindtermen moeten worden nagestreefd en dienen te worden bereikt. Eindtermen houden een resultaatsverplichting in, ontwikkelingsdoelen een middelenverplichting. Wat het buitengewoon onderwijs betreft, creëert het decreet de mogelijkheid om zowel eindtermen als ontwikkelingsdoelen vast te stellen, naar gelang van de noodzaak, terwijl onder de vroegere regelgeving werd bepaald dat alleen eindtermen werden vastgesteld. Voor beide onderwijsvormen houdt het aangevochten decreet voor de inrichtende machten en, onrechtstreeks voor de ouders en leerlingen, een soepeler regelgeving in dan die welke erdoor wordt vervangen.

Bijkomend zullen de verzoekende partijen overigens *ratione personae* moeten verduidelijken dat zij als inrichtende macht, hetzij als ouders of als leerlingen vertegenwoordigd door hun ouders, te maken hebben met het kleuter- en/of buitengewoon onderwijs in de Vlaamse Gemeenschap.

Memorie van antwoord

A.3.1. De Vlaamse Regering betwist het belang van de verzoekende partijen (A.2.3). Het Hof heeft in zijn arrest nr. 81/93 van 1 december 1993 gesteld dat wanneer de wetgever in een nieuwe wetgeving een oude bepaling overneemt en zich op die wijze de inhoud ervan toeëigent, die omstandigheid in beginsel niet verhindert dat tegen de overgenomen bepaling een beroep zou kunnen worden ingesteld binnen zes maanden na de bekendmaking ervan. Het belang van de verzoekende partijen bij de vernietiging van het bestreden decreet kan aldus niet ernstig worden betwist. De hoedanigheid van de verzoekende partijen *sub* 2 tot 4 als personeelsleden van een onderwijsinstelling wordt aangetoond door de bij de memorie van antwoord gevoegde verklaringen. In strijd met wat de Vlaamse Regering suggereert, is de draagwijdte van het bestreden decreet niet beperkt tot het kleuteronderwijs, maar omvat het minstens het gehele leerplichtonderwijs. De vierde verzoekende partij is, als directeur basisonderwijs, zowel directeur van het niveau kleuteronderwijs als van het niveau lager onderwijs.

A.3.2. De Vlaamse Regering antwoordt niet op het middel van de verzoekende partijen in de zaak met rolnummer 893 (A.1.2). Wat het tweede onderdeel van het middel betreft, geeft de Vlaamse Regering toe dat ze de vrijheid van onderwijs reduceert tot een vrijheid van methode en zij gaat zelfs zover dat zij stelt dat, terwijl de eindtermen essentieel inhoudelijke doelstellingen zijn, geen rekening kan worden gehouden met de eigen karakteristieken van een inrichtende macht, daar inhoudelijke afwijkingen onverzoenbaar zijn met het initiële concept van de eindtermen. Aldus haakt de Vlaamse Regering de vrijheid van onderwijs in ieder geval los van de vrijheid van mening en meningsuiting en van het recht op een eigen filosofische overtuiging.

A.3.3. De Vlaamse Regering gaat evenmin in op de middelen in de zaak met rolnummer 894 (A.1.3.1 en A.1.3.2). In verband met de gevolgde procedure verwees de minister in zijn toelichting in de commissie naar de bijzonderemachten-besluiten, die in een aantal gevallen ook worden afgesloten met een bekrachtigingsprocedure door de wetgever. De minister vergeet daarbij te vermelden dat de desbetreffende adviezen ook de grondslag van de bijzondere machten onderzoeken. *In casu* worden die bijzondere machten door het decreet toegekend zonder beperking in de tijd en zonder dat er sprake is van crisisomstandigheden. Wat betreft de specifieke eindtermen voor het secundair onderwijs voorziet het decreet zelfs niet in bekrachtiging door de Vlaamse Raad. Artikel 24, § 5, van de Grondwet wordt hierdoor zonder meer geschonden.

A.3.4. De Vlaamse Regering erkent dat de eindtermen en ontwikkelingsdoelen een inhoudelijke invulling van het onderwijs beogen, doch betoogt dat de in het middel vermelde grondwets- en verdragsbepalingen hierdoor niet geschonden worden, aangezien de methodische vrijheid om die inhoudelijke doelstellingen te realiseren, wordt gerespecteerd en omdat inhoudelijke aanvullingen toegestaan zijn. Aldus wordt echter afbreuk gedaan aan de vrijheid van onderwijs, die niet tot een methodische vrijheid kan worden gereduceerd.

De grondwettelijke vrijheid van onderwijs vormt één geheel met de vrijheid van mening en van meningsuiting en de vrijheid van drukpers. De Grondwet verbiedt iedere preventieve maatregel en bepaalt dat de bestraffing van misdrijven in verband met die vrijheid alleen door de wet kan worden geregeld. Uiteraard is geen enkele vrijheid absoluut. Vanuit andere vrijheden, vanuit de vrijheid zelf en vanuit rechten of vrijheden van anderen kunnen beperkingen worden gesteld. De Grondwetgever heeft evenwel de mogelijkheden van de wetgever aangeduid door alle preventieve maatregelen uit te sluiten. Vrijheid is dus wel het vertrekpunt en de sleutel in geval van interpretatie; beperkingen van de vrijheid dienen restrictief te worden opgevat.

Het Hof sluit in zijn arresten van 2 april 1992 (nrs. 25/92 tot 27/92) nauwgezet aan bij het Hibernia-arrest van de Raad van State, door de onderwijsvrijheid niet te beperken tot scholen die gebaseerd zijn op een bepaalde confessionele of niet-confessionele levensbeschouwing, maar door ook het recht te benadrukken van scholen « die hun eigenheid vinden in bepaalde pedagogische of onderwijskundige opvattingen » (en niet enkel methodes). Men zou uit die rechtspraak voorts kunnen opmaken dat de overheid nochtans beperkingen mag aanbrengen op voorwaarde dat haar subsidiereglementering leidt tot « een behoorlijke onderwijsverstrekking ». Dit mag er echter niet toe leiden dat de overheid preventief één bepaalde blauwdruk van « behoorlijke onderwijsverstrekking » oplegt. Veeleer moet worden uitgegaan van de visie dat de overheid slechts mag ingrijpen om een onbehoorlijke onderwijsverstrekking te bestraffen. Onderwijsverstrekking die door de overheid niet als onbehoorlijk kan worden gekenmerkt, mag door een overheidsmaatregel ter bewaking van de onderwijskwaliteit niet in het gedrang worden gebracht. Tijdens de parlementaire voorbereiding van het toenmalige artikel 17 van de Grondwet werd impliciet erkend dat alternatieve vormen van onderwijs leiden tot een « behoorlijke onderwijsverstrekking ».

In de hoorzitting van de commissie van de Vlaamse Raad toonde K. Van Herp van de Federatie van Steinerscholen aan dat hij inhoudelijk bezwaren had tegen de eindtermen vanwege « essentieel verschil in visie ». Hij oordeelde dat verschillende van de voorgestelde eindtermen voor de Steinerscholen onaanvaardbaar waren en niet konden worden verzoend met de eigen pedagogische visie en methodiek. Het concept van de eindtermen en ontwikkelingsdoelen is fundamenteel tegenstrijdig met de Steinerpedagogie. Dit blijkt uit de bij het verzoekschrift gevoegde stuk van de hand van J. Verhulst met opschrift « Voorbeeld ten aanzien van de Rudolf Steinerpedagogie ». Het spreekt voor zichzelf dat die inhoudelijke onverzoenbaarheid niet ondervangen wordt door de mogelijkheid om eigen doelstellingen bovenop de eindtermen en de ontwikkelingsdoelen toe te voegen. Door het opleggen van één inhoudelijk model doet de overheid afbreuk aan de pluriformiteit die in de onderwijsvrijheid besloten ligt.

A.3.5. Tot eenzelfde besluit komt men wanneer men de vrijheid van onderwijs bekijkt vanuit de aangehaalde verdragsregels. Artikel 18.4 van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten kent aan alle ouders de vrijheid toe om de godsdienstige en morele opvoeding van hun kinderen overeenkomstig hun eigen

overtuiging te verzekeren; ter zake is er een manifeste band met de vrijheid van denken en meningsuiting. Artikel 13 van het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten bevat een uitdrukkelijke onderwijsbepaling, waarin het recht op onderwijs wordt geconcretiseerd als een recht dat dient te zijn gericht op de volledige ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid en van het besef van haar waardigheid en dat dient bij te dragen tot de eerbied voor de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Het artikel geeft uiting aan de democratiseringsgedachte en verwijst in zijn derde en vierde lid uitdrukkelijk naar de passieve en actieve onderwijsvrijheid, waarbij de rol van de Staat wordt beperkt tot het vaststellen van minimumnormen. Het Hof benadrukte reeds in meerdere arresten dat de grondwettelijke onderwijsvrijheid in samenhang met die verdragsbepaling moet worden gelezen (arresten nrs. 33/93 en 40/94).

Terwijl vermelde verdragsteksten geen directe werking hebben en dus geen individueel afdwingbaar recht tot stand brengen, wordt de directe werking van artikel 2 van het Aanvullend Protocol bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens niet betwist (arrest nr. 40/94). Bij die bepaling valt onmiddellijk op dat inzake vrijheid van onderwijs geenszins wordt gesproken over een vrijheid van methode, maar wel degelijk over een vrijheid van overtuiging of, met andere woorden, een inhoudelijke vrijheid. In de zaak *Kjeldsen, Busk, Madsen en Pedersen* heeft het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (7 december 1976, serie A, vol. 32, p. 26) bevestigd dat artikel 2 van het Protocol als één geheel moet worden gelezen en samen met de artikelen 8, 9 en 10 van het Verdrag moet worden gezien. Overtuigingen op het educatieve en pedagogische vlak die vaak verband houden met morele overtuigingen, worden door de Commissie en het Hof eveneens als beschermde overtuigingen beschouwd. Dit wordt bevestigd door het arrest in de zaak *Campbell en Cosans* (25 februari 1982, serie A, vol. 48, p. 16) waarin filosofische overtuigingen worden omschreven als « respect verdienend in een democratische samenleving en die niet onverenigbaar zijn met de waardigheid van de persoon en bovendien niet in strijd zijn met het fundamenteel recht van het kind op onderwijs ».

Het Verdrag inzake de rechten van het kind, waarnaar de Vlaamse Regering verwijst, kan onmogelijk de grondslag vormen voor het mens- en maatschappijbeeld waarvan werd uitgegaan bij het uitwerken van de eindtermen en ontwikkelingsdoelen. In de memorie van toelichting bij de goedkeuringswet van vermeld Verdrag, waarnaar op geen enkel ogenblik in de parlementaire voorbereiding van het bestreden decreet werd verwezen, wordt de plicht benadrukt van de verdragsluitende staten om een pluralisme te waarborgen, namelijk door de verscheidenheid aan mens- en maatschappijbeelden binnen de samenleving te respecteren. Veeleer dan tot een verregaande inhoudelijke invulling over te gaan, dient de overheid een onthoudingsplicht in acht te nemen.

Vermelde verdragen kunnen onmogelijk door de overheid worden aangevoerd om middels de eindtermen en ontwikkelingsdoelen één mens- en maatschappijbeeld op te leggen. De eindtermen en ontwikkelingsdoelen vormen een coherent geheel, steunend op één welbepaalde opvatting over opvoeding en onderwijs, waarbij het materialistische mens- en maatschappijbeeld van professor W. Wielemans van de Katholieke Universiteit Leuven ongetwijfeld een belangrijke inspiratiebron is geweest. Zij zijn meer dan de som van onafhankelijke minimumdoelstellingen. Zulks blijkt ook uit de besprekingen die in de bevoegde commissie van de Vlaamse Raad werden gehouden. Een mensbeeld opleggen is indoctrinatie en dit is de grens die de overheid niet mag overschrijden.

A.3.6. De Vlaamse Regering merkt terecht op dat het aantal eindtermen op zich niet relevant is. Dit neemt echter niet weg dat de impact van de eindtermen en ontwikkelingsdoelen zeer omvangrijk en ingrijpend is. Van verschillende zijden wordt inderdaad toegegeven dat het realiseren van de eindtermen ongeveer 75 pct. van de onderwijstijd in beslag zal nemen. Uit de aan de afdeling wetgeving van de Raad van State gegeven toelichting blijkt dat het huidige onderwijs niet aan de eindtermen beantwoordt, zodat men zich de vraag kan stellen in hoeverre we nog van minimumdoelstellingen kunnen spreken. In een nota van de V.L.O.R. staat : « De eindtermen, zoals ze nu voorliggen, zijn echter niet hanteerbaar voor leerkrachten en schoolteam ». In het verslag van de commissie van de Vlaamse Raad is vermeld : « De Minister drukt het eufemistisch uit indien hij zegt dat het werken met die eindtermen een aanpassing van het didactisch handelen op school vraagt ... De school als organisatie zal hier op de proef worden gesteld ». Het is duidelijk dat de overheid zelf, onder het mom van minimumdoelstellingen, de gehele inhoud van het onderwijs vastlegt.

Zaken met rolnummers 895 en 902

Verzoekschriften

A.4.1. Op 28 september 1995 besliste de raad van bestuur van de eerste verzoekende partij de beroepen tot vernietiging in te stellen. De tweede tot en met de zevende verzoekende partij hebben als ouders van een

minderjarig kind de nodige proceshoedanigheid zowel om in eigen naam te handelen, dan wel als wettelijke vertegenwoordigers van een minderjarige in verband met decretale bepalingen die de voor hun kinderen gekozen pedagogische optie ingrijpend en op nadelige wijze beïnvloeden.

De eerste verzoekende partij, die blijkens artikel 3 van haar statuten tot doel heeft het verdedigen en het behoeden van de belangen van de Rudolf Steinerscholen en het bevorderen van de vrijheid van onderwijs en cultuurleven in de brede zin, heeft belang bij de vernietiging van de bestreden bepalingen. Het aangevochten decreet treft de scholen waarvan zij de belangen wil verdedigen, evenals de vrijheid van onderwijs, minstens zoals zij die gerealiseerd wil zien (zie arrest nr. 28/92).

Het belang van de tweede tot en met de zevende verzoekende partij is eveneens duidelijk aanwezig, aangezien het hier een aangelegenheid betreft die rechtstreeks verband houdt met de pedagogie waaromtrent de Grondwet de keuzevrijheid waarborgt. Het arrest nr. 28/92 erkende het belang van ouders wier kinderen een Rudolf Steinerschool bezoeken.

A.4.2. De verzoekende partijen in de zaak met rolnummer 895 voeren een enig middel aan, dat is afgeleid uit de schending van artikel 24 van de Grondwet, gelezen in samenhang met artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Het luidt als volgt :

« Schending van artikel 24 van de Grondwet,

eerste onderdeel,

waar dit artikel vrijheid van onderwijs voorziet, preventieve maatregelen verbiedt en keuzevrijheid van de ouders waarborgt (artikel 24, § 1),

doordat het aangevochten decreet de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen aan alle scholen oplegt, wat met een preventieve maatregel gelijk te stellen is, eens deze ontwikkelingsdoelen en eindtermen in feite geen minimum-doelstellingen meer zijn maar stringente, gedetailleerde leerinhouden, waardoor de keuzevrijheid van de ouders (passieve vrijheid van onderwijs) evenals deze van de onderwijsinstellingen (actieve vrijheid van onderwijs) wordt beperkt,

[...]

en doordat het aangevochten decreet de vrijheid van onderwijs en de keuzevrijheid van de ouders inperkt door geen rekening te houden met de filosofische overtuiging van de ouders, die voor hun kinderen de Steinerpedagogie kiezen, gesteund op de antroposofie van Rudolf Steiner,

tweede onderdeel,

waar dit artikel bepaalt dat alle leerlingen, ouders en onderwijsinstellingen gelijk zijn voor de wet of het decreet en aan deze wet en dit decreet oplegt rekening te houden met objectieve verschillen, waaronder de eigen karakteristieken van iedere inrichtende macht, die een aangepaste behandeling verantwoordt (artikel 24, § 4),

doordat het aangevochten decreet precies geen rekening houdt met objectieve verschillen *in casu* de eigen karakteristiek van de Rudolf Steinerscholen, waarvan het pedagogisch project en de onderwijskundige opvattingen een eigen visie over doelstellingen, leerinhouden en leerattitudes impliceren. »

De door artikel 24, § 1, van de Grondwet gewaarborgde actieve en passieve vrijheid van onderwijs is veel ruimer dan de historisch te situeren keuze tussen confessioneel en niet-confessioneel onderwijs. De Raad van State heeft zulks bevestigd in het zogenaamde Hibernia-arrest van 31 mei 1985 en het Hof in zijn arrest nr. 28/92. Maatregelen die de beleving van de vrijheid een bepaalde richting willen uitsturen of die personen van hun keuzemogelijkheden beroven zijn « preventief » en bijgevolg ongrondwettig. De *ratio legis* van artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens is verduidelijkt in het arrest Kjeldsen, Busk, Madsen en Pedersen van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Ouders mogen de eerbiediging van hun religieuze en filosofische overtuigingen eisen omdat het bij voorrang aan hen toekomt om de opvoeding en het onderwijs van hun kinderen te verzekeren en aldus hun natuurlijke plicht ten aanzien van hen te vervullen. Overtuigingen op het educatieve en het pedagogische vlak worden door de Commissie en het Hof eveneens als beschermde overtuigingen beschouwd; vaak houden die overtuigingen inderdaad verband met morele overtuigingen. In het arrest in de zaak Campbell en Cosans oordeelde het Europees Hof voor de Rechten van de Mens dat als filosofische overtuigingen kunnen worden beschouwd : visies die een zekere kracht, ernst, coherentie en belang vertonen. Artikel 24, § 4, van de Grondwet legt de verplichting op met de eigen karakteristieken van de inrichtende machten rekening te houden. *In casu* betreft de eigen karakteristiek een eigen pedagogische opvatting van de onderwijsverstrekker, waarvoor de ouders vanuit een filosofische overtuiging hebben gekozen. De Rudolf Steinerscholen hebben een eigen mens- en wereldbeeld en daarop gesteunde pedagogische en onderwijskundige opvattingen. Door omvangrijke ontwikkelingsdoelen en eindtermen op te leggen wordt het grootste deel van de onderwijsinhoud en de onderwijstijd door de overheid bepaald en de vrijheid van onderwijs beperkt. Te dezen heeft de decreetgever niet in een aangepaste behandeling voorzien en aldus artikel 24, § 4, van de Grondwet miskend.

A.4.3. De verzoekende partijen in de zaak met rolnummer 902 voeren een enig middel aan, dat is afgeleid uit de schending van artikel 24 van de Grondwet, gelezen in samenhang met artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Het luidt als volgt :

« Schending van artikel 24 van de Grondwet,

eerste onderdeel,

waar dit artikel vrijheid van onderwijs voorziet, preventieve maatregelen verbiedt en keuzevrijheid van de ouders waarborgt (artikel 24, § 1),

doordat het aangevochten decreet de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen aan alle scholen oplegt, wat met een preventieve maatregel gelijk te stellen is, eens deze ontwikkelingsdoelen en eindtermen in feite geen minimum-doelstellingen meer zijn maar stringente, gedetailleerde leerinhouden, waardoor de keuzevrijheid van de ouders (passieve vrijheid van onderwijs) evenals deze van de onderwijsinstellingen (actieve vrijheid van onderwijs) wordt beperkt,

[...]

en doordat het aangevochten decreet de vrijheid van onderwijs en de keuzevrijheid van de ouders inperkt door geen rekening te houden met de filosofische overtuiging of levensbeschouwelijke opvattingen van de ouders, die voor hun kinderen de Steinerpedagogie kiezen, gesteund op de antroposofie van Rudolf Steiner,

zodat artikel 24, § 1, van de Grondwet geschonden is,

tweede onderdeel,

waar dit artikel bepaalt dat alle leerlingen, ouders en onderwijsinstellingen gelijk zijn voor de wet of het decreet en aan deze wet en dit decreet oplegt rekening te houden met objectieve verschillen, waaronder de eigen karakteristieken van iedere inrichtende macht, die een aangepaste behandeling verantwoordt (artikel 24, § 4),

doordat het aangevochten decreet precies geen rekening houdt met objectieve verschillen *in casu* de eigen karakteristiek van de Rudolf Steinerscholen, waarvan het pedagogisch project en de onderwijskundige, zowel als de levensbeschouwelijke opvattingen een eigen visie over doelstellingen, leerinhouden en leerattitudes impliceren,

[...]

zodat artikel 24, § 4, van de Grondwet miskend is. »

De onderwijsvrijheid impliceert, wil ze niet louter theoretisch zijn, dat de inrichtende machten die niet rechtstreeks afhangen van de gemeenschap onder bepaalde voorwaarden aanspraak kunnen maken op subsidiëring vanwege de gemeenschap. Het recht op subsidiëring vindt zijn beperking in het vermogen van de gemeenschap om de subsidiëring te laten afhangen van vereisten van algemeen belang, zoals onder meer die van een behoorlijke onderwijsverstrekking (arrest nr. 25/92). Als zodanig wordt een wettig doel nagestreefd, en minimumdoelstellingen zijn op zichzelf aanvaardbaar. De hier aangewende middelen zijn evenwel niet adequaat en niet evenredig met het beoogde doel. Door het bestreden decreet werden geen minimumdoelstellingen bekrachtigd, doch gedetailleerde, stringente eenduidige leerinhouden en -attitudes. De inrichtende machten kunnen die doelstellingen uitbreiden of uitdiepen, doch zulks is niet verplicht, zodat de bekrachtigde minimumdoelstellingen op zichzelf volstaan en als dusdanig een totaal pakket uitmaken. Het mensbeeld dat aan de eindtermen ten grondslag ligt is tegenstrijdig met het mensbeeld dat door de Rudolf Steinerscholen wordt gehanteerd. Daaruit volgt dat ook de pedagogische en onderwijskundige opvattingen die de opstellers van de eindtermen hebben gehanteerd, niet stroken met die van de Rudolf Steinerscholen. Zo zijn er heel wat eindtermen gericht op het tot stand brengen van een kritisch oordeelsvermogen bij kinderen op 11- en 12-jarige leeftijd, terwijl in de Rudolf Steinerpedagogie ervan wordt uitgegaan dat het weliswaar mogelijk is om bij jonge kinderen een kritisch oordeelsvermogen te ontwikkelen, maar dat dit niet wenselijk is op die leeftijd. Het nastreven van onderwijsdoelen moet sterk gebonden zijn aan de leeftijdsfasen van de leerlingen. Het ontwikkelen van het oordeelsvermogen komt in die visie na de lagere school en dit om de ontwikkeling van andere vermogens, die wel bij de leeftijdsfase van de lagere school horen, voldoende ruimte te geven. Voorts zijn een aantal eindtermen tot stand gekomen met het oog op maatschappelijke verandering. Daardoor komt veel nadruk te liggen op het toegepaste, het utilitaire, ten nadele van de directe beleving, het ontwikkelen van moraliteit en eerbied en de scholing van denken en doen. Deze laatste benaderingen ervaren de Rudolf Steinerscholen als moreel veel motiverender. In het algemeen kan worden gesteld dat de eindtermen uitgaan van een rationalistische visie op de ontwikkeling van een kind, waarbij complexere leerinhouden pas worden verworven nadat minder complexe leerinhouden verworven zijn. De pedagogische visie van de Rudolf Steinerscholen houdt echter juist in dat de ontwikkeling van elk kind hoogst *discontinu* verloopt. Ten slotte zijn bijna alle eindtermen die die attitude betreffen, niet of slechts gedeeltelijk in overeenstemming te brengen met de pedagogische opvattingen van de Rudolf Steinerscholen, die erop gericht zijn kinderen hun eigen morele en sociale attitude in eigen tempo te laten ontwikkelen. De bezwaren van de Rudolf Steinerscholen werden reeds naar voren gebracht tijdens de hoorzitting van de commissie van de Vlaamse Raad (*Gedr. St.*, Vlaamse Raad, 1993-1994, nr. 583/5, pp. 63-67).

Memorie van de Vlaamse Regering

A.5.1. Het Hof heeft in zijn arresten nrs. 25/92, 28/92 en 85/95 de draagwijdte van de actieve en passieve onderwijsvrijheid verduidelijkt. Uitgaande van de keuzevrijheid van de ouders, heeft het Hof geoordeeld dat die vrijheid niet los kan worden gezien van het recht tot oprichting van onderwijsinstellingen en van het recht op subsidiëring dat die instellingen bezitten, vermits de keuzevrijheid maar kan gelden wanneer de vrijheid van de

inrichtende machten om onderwijs in te richten en het recht op subsidiëring dat dit onderwijs in principe bezit, niet op onrechtmatige wijze worden beperkt. Het Hof heeft in het arrest nr. 25/92 geoordeeld dat artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, naar luid waarvan niemand het recht op onderwijs zal worden ontzegd, een reglementering van het onderwijs naar gelang van de behoeften en de mogelijkheden van de gemeenschap en het individu niet in de weg staat. Ten slotte heeft het Hof oog gehad voor een belangrijk prerogatief van de overheid ter zake. De overheid, meer bepaald de gemeenschap, organiseert het door haar erkende onderwijs en bepaalt er de structuren van. Aldus regelt de wetgever of de decreetgever een aspect van het maatschappelijk leven en komt het in de eerste plaats hem toe te oordelen welke elementen determinerend zijn om bepaalde toestanden gelijk, dan wel ongelijk, te behandelen (arrest nr. 9/93).

A.5.2. Met het instellen van het concept eindtermen en het inhoudelijk bepalen van de eindtermen voor het lager onderwijs, heeft de decreetgever beoogd de minimumdoelstellingen die voor het onderwijs moeten worden bereikt door de meerderheid van de leerlingen in de desbetreffende scholen vast te leggen, zodanig dat, enerzijds, de erkenning met het oog op subsidiëring van de inrichtende machten daarmee rechtstreeks verband houdt en dat, anderzijds, voor diezelfde inrichtende machten de bevoegdheid ontstaat om van rechtswege geldende studiebewijzen toe te kennen, waardoor die inrichtende machten in werkelijkheid belast zijn met een functionele openbare dienst. Bij dit alles stond de decreetgever in de eerste plaats de kwaliteitsbewaking van het lager onderwijs voor ogen, samen met het instellen van de mogelijkheid van kwaliteitsverhoging, met name door het scheppen van duidelijkheid nopens hetgeen de leerlingen op school minimaal moeten leren. Tegelijkertijd heeft de decreetgever de effectieve vrijheid van onderwijs verder ondersteund door : (1) de vrijheid van de inrichtende machten om lessenroosters en leerplannen vast te stellen, met vrije pedagogische methodes, decretaal te verankeren; (2) te benadrukken dat het bereiken (voor de meerderheid van de schoolpopulatie) van de eindtermen methodologisch aan geen enkele beperking is onderworpen, noch *qua* volgorde, noch *qua* wijze, noch *qua* tijdstip binnen het basisonderwijs; (3) uitdrukkelijk te verduidelijken dat de eindtermen (en ontwikkelingsdoelen) slechts minima zijn, zodat de inrichtende machten, vanuit hun eigen karakteristieken en opvattingen, voor verdere aanvulling, naar goeddunken, kunnen zorgen ter verwezenlijking van de eigen onderwijsdoelstellingen; (4) de onderwijsinspectie een soepele controleopdracht mee te geven, welke rekening houdt met de eigenheid van iedere school. Aldus is voor de inrichtende machten een « aanzienlijke speelruimte » overgebleven, of zelfs, ter verwezenlijking van de eigen onderwijs- en algemeen menselijke doelstellingen (cf. arrest nr. 25/92) bijgecreerd. Kortom, de decreetgever heeft een gerechtvaardigd evenwicht verzekerd tussen de noden ingegeven door het algemeen belang, namelijk de behoorlijke onderwijsverstrekking, en het realiseren van de effectieve vrijheid van onderwijs.

A.5.3. De overigens relatieve omvang van de middels het aangevochten decreet bekrachtigde eindtermen kan op zich geen argument vormen om te staven dat het niet om minimumdoelstellingen zou gaan waardoor er voor de inrichtende machten geen ruimte zou overblijven om de andere doelstellingen van het eigen pedagogisch project na te streven. Niet alleen zal de onderwijstijd die in beslag wordt genomen ten gevolge van het nastreven van de eindtermen inderdaad per vak en per niveau verschillen, doch bovendien werden de eindtermen en ontwikkelingsdoelen bewust in onderlinge samenhang geformuleerd, zodat het werken aan die doelen, bij geïntegreerde aanpak, leergebiedoverschrijdend gebeurt. De overigens arbitraire keuze van percentages van de totale onderwijstijd om tot de realisatie van de eindtermen te komen is in die omstandigheden zinloos. De eindtermen en ontwikkelingsdoelen strekken zich uit over negen jaar en zeven leergebieden, waarvan twee leergebied-overschrijdend zijn. Een vergelijking tussen het aantal eindtermen in het aangevochten decreet en het aantal eindtermen zoals die in het grootste deel van het gesubsidieerd vrij onderwijs gelden, leert dat de minimumnorm wel degelijk werd gehanteerd.

Uit de toelichting van het middel blijkt niet middels welke specifieke eindtermen een niet-rechtens toegelaten mens- en maatschappijbeeld verplicht wordt gesteld. De Vlaamse Regering ontkent niet dat de voorliggende eindtermen uitgaan van een op haar bij verdrag toepasselijk normengeheel dat *a fortiori* de emanatie is van een welbepaald mens- en maatschappijbeeld. Het betreft het Verdrag inzake de rechten van het kind, aangenomen te New-York op 20 november 1989, goedgekeurd bij de wet van 23 november 1991 en bij het decreet van 15 mei 1991. Er kan worden verwezen naar de preambule en de artikelen 12.1, 13.1, 28, 29.1 en 29.2 van dat Verdrag. De vraag is hier dus niet, zoals de verzoekende partijen denken, of de bedoelde eindtermen en ontwikkelingsdoelen aansluiten bij een welbepaald mens- en maatschappijbeeld, wat ongetwijfeld en noodzakelijk het geval is; de vraag zou kunnen zijn of bepaalde eindtermen of ontwikkelingsdoelen strijden met het in het voormelde Verdrag vooropgestelde mens- en maatschappijbeeld. Die vraag wordt door de verzoekende partijen niet aangedragen.

A.5.4. In zoverre de verzoekende partijen inzake de eindtermen aanspraak maken op een gedifferentieerde

behandeling op basis van de eigen karakteristieken van hun pedagogisch en onderwijskundig project, gaan zij voorbij aan de door de decreetgever aan elke inrichtende macht gelaten mogelijkheid om, zonder vormelijke en inhoudelijke beperkingen, eigen doelstellingen te formuleren en te verwezenlijken, aanvullend bij de algemeen geldende eindtermen en ontwikkelingsdoelen. Voorts gaan zij eraan voorbij dat zulks *qua* tijd, tijdstip en volgorde, gezien de inhoud van de eindtermen en ontwikkelingsdoelen, ook effectief mogelijk is binnen het eigen pedagogisch project van iedere inrichtende macht. Er is geen noodzaak voor een gedifferentieerde regelgeving, nu de regelgeving zelf de mogelijkheid laat de eigen karakteristieken aan bod te laten komen. De verzoekende partijen verliezen ook uit het oog dat een afwijkend stelsel in de eerdervermelde context onmogelijk is, daar de eindtermen en ontwikkelingsdoelen immers essentieel concrete minimumdoelstellingen zijn inzake kennis, inzicht en attitude, dat wil zeggen inhoudelijke doelstellingen die door de meerderheid van de schoolpopulatie moeten worden bereikt. De kritiek richt zich in wezen tegen het initiële concept van de eindtermen en ontwikkelingsdoelen. Het middel is in werkelijkheid niet gericht tegen het bestreden decreet, maar tegen het decreet van 17 juli 1991. Het is derhalve niet ontvankelijk.

Memorie van antwoord

A.6.1. De Vlaamse Regering draait de zaken om. Door aan bepaalde onderwijsvormen een middelenverplichting op te leggen in tegenstelling tot een resultaatsverplichting, krijgt het begrip eindtermen noodzakelijkerwijze een andere betekenis dan het had in het decreet van 17 juli 1991. In dat decreet, waarin sprake was van « te bereiken eindtermen », had dat begrip een minder specifieke betekenis, vermits het toen niet tegengesteld werd aan « ontwikkelingsdoelen die nagestreefd moeten worden ». De verzoekende partijen menen dat de decreetgever rekening had moeten houden met de eigen karakteristieken van het Steineronderwijs om in een aangepaste behandeling te voorzien, zoals uiteengezet in de verzoekschriften. Ondanks het feit dat de Steinerscholen hun stem lieten horen tijdens de hoorzitting van de Vlaamse Raad, hield de decreetgever geen rekening met die minderheid, blijkbaar omdat de bevoegde minister zich verzette tegen een aangepaste regelgeving.

A.6.2. Het bestreden decreet is veel ingrijpender dan het decreet waarover het Hof uitspraak deed in de arresten nrs. 25/92 en 28/92, omdat het bestreden decreet niet gaat over de structuur, maar over de lesinhouden en het bestreden decreet, in tegenstelling tot het decreet bedoeld in vermelde arresten, geen mogelijkheid tot individuele afwijking bevat. Zulke afwijkingen werden blijkens de parlementaire voorbereiding integendeel categoriek geweigerd.

Door nog enkel vrijheid van methode te erkennen en geen vrijheid van inhoud, miskent de overheid de pluriformiteit van het onderwijs, die besloten ligt in artikel 24 van de Grondwet. De Vlaamse Regering geeft impliciet toe dat eigen opvattingen over de inhoud van het onderwijs door het bestreden

decreet worden verbannen. De beweerde ruimte voor eigen invulling is in werkelijkheid zeer eng, als ze al bestaat. Sinds de bekrachtiging van de eindtermen en ontwikkelingsdoelen heeft de minister bovendien criteria voor de goedkeuring van de leerplannen van de inrichtende machten voorgesteld aan de V.L.O.R. Aan die criteria zouden de door de onderwijsverstrekkers toegevoegde eigen eindtermen en ontwikkelingsdoelen worden getoetst. De bewering van de Vlaamse Regering dat de betwiste eindtermen en ontwikkelingsdoelen niet zo omvangrijk zijn en niet zoveel impact hebben als door de verzoekende partijen wordt beweerd, miskent de feiten. Dit blijkt niet alleen uit het advies van de V.L.O.R. maar ook uit de omvangrijkheid en het aantal ervan, uit het feit dat er geen verplichting bestaat voor de inrichtende machten om ze aan te vullen en uit het feit dat de directeur van de Dienst voor Onderwijsontwikkeling het tijdsbeslag begroot op 50 tot 80 à 90 pct. van de voor onderwijs beschikbare tijd.

In tegenstelling tot het utilitaire mensbeeld dat volgens de verzoekende partijen als grondslag werd genomen voor de uitwerking van de eindtermen en ontwikkelingsdoelen, hanteren de Steinerscholen het personalistische mensbeeld van Rudolf Steiner, waarbij het kind centraal staat en niet de leerstof. In die visie moet de taak van de school verder reiken dat een voorbereiding op een toekomstige studie of beroep : het kind leert zijn eigen weg te vinden door het genoten onderwijs om zijn taak in de samenleving te herkennen en te volbrengen. Aldus leidt die visie over opvoeding tot zelfverwerkelijking, uitgaande van innerlijke processen.

Aan het door de Vlaamse Regering ter rechtvaardiging aangevoerde Verdrag inzake de rechten van het kind, dat onmiskenbaar een pluralistisch karakter vertoont, ligt niet één welbepaald mens- en maatschappijbeeld ten grondslag. De diverse eraan ten grondslag liggende overtuigingen vertegenwoordigen uiteenlopende mens- en maatschappijbeelden. De verwijzing naar dat Verdrag geeft geen antwoord op het fundamentele bezwaar van de verzoekende partijen.

Het antroposofische mensbeeld hanteert het concept van het zevenjaren-ritme (7-14-21). Wat de opvoedkunde betreft, houdt zulks in dat pas in de adolescentie (ruwweg vanaf 14 tot 21 jaar) het zelfstandig oordeelsvermogen rechtstreeks kan worden aangesproken, gevoed en ontwikkeld. De eindtermen gaan er impliciet en expliciet van uit dat de leerling in de basisschool reeds een eigen kritische geest en een eigen mening heeft ontwikkeld. Ook op andere punten zijn er markante verschillen tussen resultaatgerichte eindtermen en de ontwikkelingsgerichte Steinerpedagogie. Er moet dan ook besloten worden tot de noodzaak van het naast elkaar bestaan van evenwaardige coherente gehelen van eindtermen en ontwikkelingsdoelen. Artikel 24, § 1, van de Grondwet impliceert eerbied voor minderheidsopvattingen inzake onderwijs.

De verzoekende partijen hebben geen bezwaar tegen de invoering van eindtermen als dusdanig, mits het inderdaad slechts minimumdoelstellingen zijn. Uit het zogeheten initiële concept kon niet worden afgeleid dat bij de latere invulling ervan geen rekening zou worden gehouden met afwijkende onderwijskundige opvattingen. Er kan ook naar Nederland worden verwezen, waar het mogelijk is de zogenaamde « kerndoelen », het equivalent van de eindtermen, te vervangen door gelijkwaardige andere kerndoelen.

Aanvullende memorie van de verzoekende partijen in de zaken met rolnummers 893 en 894

A.7.1. De door het Hof in zijn beschikking van 25 april 1996 gestelde vragen enten zich op het door de verzoekende partijen aangehaalde voorbeeld en beogen een grotere vrije ruimte te verschaffen aan de scholen die onderwijzen volgens de Rudolf Steinerpedagogie.

A.7.2. Redelijkerwijze mag worden aangenomen dat indien de ontwikkelingsdoelen en eindtermen niet op het einde van het kleuter-, respectievelijk basisonderwijs, maar wel aan het einde van het leerplichtonderwijs moeten worden nagestreefd dan wel worden bereikt door de meerderheid van de leerlingen, die ontwikkelingsdoelen en eindtermen, enerzijds, zullen moeten worden gereduceerd en, anderzijds, zullen moeten worden geherformuleerd. Het is immers nogal evident dat men aan het einde van de leerplicht moeilijk een eindterm als de eindterm 3.1 inzake kinderliteratuur kan laten gelden. Daaruit volgt dat die op het einde van de leerplicht geherformuleerde ontwikkelingsdoelen en eindtermen opnieuw zullen moeten worden onderzocht om na te gaan of ze als minimumnormen kunnen worden beschouwd, waarbij alleszins zal moeten worden nagegaan of ze niet onverenigbaar zijn met bestaande onderwijsvormen, zoals bijvoorbeeld de Steinerpedagogie.

Afgezien van de noodzakelijke herformulering, menen verzoekers dat een verschuiving van de verplichting om de ontwikkelingsdoelen en eindtermen na te streven, respectievelijk te bereiken naar het einde van het leerplichtonderwijs, een onontbeerlijke vrije ruimte geeft voor de Rudolf Steinerpedagogie om volgens de met die pedagogie verbonden inzichten onderwijs te verstrekken. Door die verschuiving wordt het psychologische

model van de versnelde ontwikkeling opgegeven, wat impliceert dat het thans in de eindtermen gehanteerde mensbeeld van het opgroeiende kind minstens ten dele wordt verlaten. De inspannings- en resultaatverplichting, die in het eindtermenconcept besloten ligt, zal dan ook problematisch blijven, indien geen maximale aandacht gegeven wordt aan het vrijheidsconcept, dat inherent is aan een democratische samenleving, zodat de bewaking van minimumnormen voor verzoekers essentieel is.

Vrijheid van onderwijs impliceert het recht voor minderheidsopvattingen om zelf hun onderwijsconcept te bepalen. Een al te strikte normering vanuit één welbepaald mensbeeld staat haaks op nieuwe denkbeelden rond het onderwijs met migranten, waarbij men tot samenwerking tracht te komen door juist het mens- en wereldbeeld van de migrantenjongeren mee als uitgangspunt te nemen om zo tot een nieuw en minder hegemonistisch onderwijspatroon te komen. Vrijheidsbeperking kan slechts worden vermeden, indien alle ontwikkelingsdoelen en eindtermen, die de overheid opstelt, de uitdrukking zijn van de rechten van aankomende volwassenen en niet van een bepaald pedagogisch concept of van een bepaald mensbeeld.

A.7.3. Het antwoord op de tweede vraag ligt besloten in het antwoord op de eerste vraag.

Aanvullende memorie van de verzoekende partijen in de zaken met rolnummers 895 en 902

A.8.1. Het antwoord op de eerste door het Hof gestelde vraag dient genuanceerd te worden.

Wanneer de ontwikkelingsdoelen voor het kleuteronderwijs pas verwezenlijkt moeten zijn tegen het einde van de leerplicht, worden de meeste voorliggende ontwikkelingsdoelen irrelevant, want vanzelfsprekend (bijvoorbeeld ontwikkelingsdoelen 1.2 tot 1.5 Nederlands). Wanneer de verwezenlijking ervan wordt gehandhaafd tegen het einde van het kleuteronderwijs, zijn een aantal ervan onverzoenbaar met de Rudolf Steinerpedagogie (bijvoorbeeld ontwikkelingsdoelen 3.1 tot 3.3 Wereldoriëntatie).

De eindtermen voor het basisonderwijs kunnen in groepen worden opgedeeld : « zuivere eindtermen », die doelstellingen zijn in verband met kennis, inzichten en vaardigheden, « attitudes » en « feitelijke attitudes ».

Wat de « zuivere eindtermen » betreft kan positief worden geantwoord op de vraag van het Hof. Indien die eindtermen pas tegen het einde van de leerplicht moeten worden bereikt, zijn zij niet meer onverzoenbaar met de Rudolf Steinerpedagogie. Sommige eindtermen worden in de Rudolf Steinerpedagogie als te bereiken gezien op het einde van het basisonderwijs (bijvoorbeeld de eindtermen 1.1 tot 1.3 en 1.8. Wereldoriëntatie; de eindtermen 1.2 tot 1.6 en 1.8 Muzische Vorming). Andere eindtermen worden pas als te bereiken gezien op het einde van de eerste graad van het secundair onderwijs (bijvoorbeeld eindtermen 1.4 tot 1.7 Wereldoriëntatie, eindterm 1.7 Muzische Vorming). Weer andere eindtermen worden pas als te bereiken gezien op het einde van de tweede of derde graad van het secundair onderwijs (bijvoorbeeld eindtermen 1.27 en 1.28 Wereldoriëntatie). Intussen zullen in een Rudolf Steiner school andere vaardigheden en kennis worden ontwikkeld, die nergens in de voorliggende eindtermen en ontwikkelingsdoelen voorkomen en die tot de essentie van de pedagogie behoren en daarom niet als toevoeging op de eindtermen kunnen worden beschouwd. Er dient te worden gespecificeerd dat de onverzoenbaarheid nochtans blijft bestaan wat betreft de vele uitgangspunten van die eindtermen zoals die worden toegelicht bij het begin van elk hoofdstuk.

Daarentegen blijken alle eindtermen die attitudes inhouden (expliciete attitudes, feitelijke attitudes, vele leergebiedoverschrijdende eindtermen) onverzoenbaar met de Rudolf Steinerpedagogie. De Rudolf Steinerpedagogie beoogt op het einde van het leerplichtonderwijs de leerlingen tot een zodanige vrijheid te brengen dat ze zelf een keuze kunnen maken tussen de hen omringende mensbeelden. Zodoende ligt ook in de pedagogie zelf de noodzaak van vrijheid besloten. De leerlingen worden opgevoed met een mensbeeld dat met die vrijheid ten volle rekening houdt en bijgevolg is een diversificatie van resultaten in een klasgroep op het einde van de leerplichtperiode zeer goed mogelijk en ook reëel. Aangezien de eindtermen die een attitude inhouden uitgaan van een ander (ideaal) mensbeeld, zullen die eindtermen nooit verzoenbaar zijn met de Rudolf Steinerpedagogie.

A.8.2. Het antwoord op de tweede vraag van het Hof ligt besloten in het antwoord op de eerste vraag. Alle eindtermen die hetzij impliciet, hetzij expliciet attitudes inhouden blijven onverzoenbaar met de Rudolf Steinerpedagogie, niet omdat die attitudes waardeloos of onbelangrijk zouden zijn - wel integendeel - maar omdat zij, uitgedrukt in te bereiken eindtermen, niet verzoenbaar zijn met het mensbeeld waarop de Rudolf Steinerpedagogie is gestoeld. De Rudolf Steinerpedagogie stelt in de pedagogische situatie altijd het

proces voorop en niet het resultaat. Aldus is de leerstof een middel en geen doel op zichzelf : de transformatie wordt beoogd, niet de informatie. Het proces van innerlijke groei van de leerling staat centraal en wil leiden tot het zelfstandig oordeel. De persistente onverzoenbaarheid van bepaalde ontwikkelingsdoelen en eindtermen vloeit onder meer voort uit het «detaillisme » waarvan de voorliggende eindtermen en ontwikkelingsdoelen getuigen.

- B -

Ten aanzien van de bestreden bepalingen

Het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 22 februari 1995 tot wijziging van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving en tot wijziging van het decreet van 17 juli 1991 betreffende inspectie en pedagogische begeleidingsdiensten

B.1.1. De artikelen 2 tot 5 van het aangevochten decreet wijzigen de artikelen 6, *6bis* en *6ter* van de wet van 29 mei 1959.

Die bepalingen worden met ingang van 1 september 1997, respectievelijk 1 oktober 1996, opnieuw gewijzigd door het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 24 juli 1996, bekendgemaakt in het *Belgisch Staatsblad* van 26 september 1996.

Het Hof doet geen uitspraak over die wijzigingen, maar slechts over de bepalingen zoals zij resulteren uit het bestreden decreet.

B.1.2. Artikel 6 van de wet van 29 mei 1959, zoals het is vervangen door artikel 29 van het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 1 december 1993 betreffende de inspectie en de begeleiding van de levensbeschouwelijke vakken, bepaalde :

« Met inachtneming van het door of krachtens het decreet bepaalde minimumlessenrooster en, behalve voor het onderricht in een erkende godsdienst, een op die godsdienst berustende zedenleer of in de niet-confessionele zedenleer, met inachtneming van de eindtermen, beschikt elke inrichtende macht voor haar onderwijsinstellingen over de vrijheid de lessenroosters en de leerplannen vast te stellen en kiest zij vrij haar pedagogische methodes.

Met het oog op het waarborgen van het studiepeil moet de Vlaamse regering evenwel de

leerplannen goedkeuren van de vakken waarvoor eindtermen in acht moeten worden genomen. »

Die bepaling luidt, ingevolge de wijziging daarin aangebracht door artikel 2 van het bestreden decreet :

« Met inachtneming van het door of krachtens het decreet bepaalde minimumlessenrooster en, behalve voor het onderricht in een erkende godsdienst, een op die godsdienst berustende zedenleer of in de niet-confessionele zedenleer, met inachtneming van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen, beschikt elke inrichtende macht voor haar onderwijsinstellingen over de vrijheid de lessenroosters en de leerplannen vast te stellen en kiest zij vrij haar pedagogische methodes.

Met het oog op het waarborgen van het studiepeil moet de Vlaamse regering evenwel de leerplannen goedkeuren van de onderwijsactiviteiten en vakgebieden waarvoor ontwikkelingsdoelen en eindtermen in acht moeten worden genomen. »

B.1.3. Artikel *6bis* van de wet van 29 mei 1959, daarin ingevoegd door artikel 3, § 2, van het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 17 juli 1991 betreffende inspectie en pedagogische begeleidingsdiensten, bepaalde :

« § 1. De Vlaamse Regering bepaalt, op eensluidend advies van de Vlaamse Onderwijsraad, de eindtermen : dit wil zeggen de minimumdoelstellingen die op het einde van het kleuter-, lager, secundair en hoger onderwijs van het korte type moeten worden bereikt en legt ze binnen één maand voor aan de Vlaamse Raad. De Vlaamse Raad bekrachtigt deze eindtermen, behoudens de specifieke eindtermen betreffende het secundair onderwijs en het hoger onderwijs van het korte type.

§ 2. Voor het secundair onderwijs worden de eindtermen vastgesteld per onderwijsvorm, per graad en per cyclus; aanvullend kunnen deze eindtermen gespecificeerd worden rekening houdend met het fundamenteel gedeelte van de optie, zoals bepaald in artikel 48 van het decreet betreffende het onderwijs-II van 31 juli 1990. Voor het buitengewoon onderwijs worden de eindtermen vastgesteld per type en per opleidingsvorm. Voor het hoger onderwijs van het korte type worden de eindtermen vastgesteld per categorie zoals bepaald in de wet van 7 juli 1970 betreffende de algemene structuur van het hoger onderwijs; aanvullend kunnen die eindtermen worden gespecificeerd per afdeling. »

Die bepaling luidt, ingevolge de wijziging daarin aangebracht door de artikelen 3 en 4 van het bestreden decreet :

« § 1. De Vlaamse regering bepaalt, op eensluidend advies van de Vlaamse Onderwijsraad, de ontwikkelingsdoelen, dit wil zeggen de minimumdoelstellingen die voor het kleuteronderwijs moeten worden nagestreefd. De Vlaamse regering bepaalt, op eensluidend advies van de Vlaamse Onderwijsraad, de eindtermen, dit wil zeggen de minimumdoelstellingen die op het einde van het

lager en secundair onderwijs moeten worden nagestreefd en bereikt. Voor het buitengewoon onderwijs kan de Vlaamse regering zowel ontwikkelingsdoelen als eindtermen bepalen. De Vlaamse regering legt de ontwikkelingsdoelen en eindtermen binnen één maand voor aan de Vlaamse Raad. De Vlaamse Raad bekrachtigt deze ontwikkelingsdoelen en eindtermen, met uitzondering van de specifieke eindtermen van het secundair onderwijs.

§ 2. Voor het secundair onderwijs worden de eindtermen vastgesteld per onderwijsvorm, per graad en per cyclus; aanvullend kunnen deze eindtermen gespecificeerd worden rekening houdend met het fundamenteel gedeelte van de optie, zoals bepaald in artikel 48 van het decreet betreffende het onderwijs-II van 31 juli 1990. Voor het buitengewoon onderwijs worden ontwikkelingsdoelen of eindtermen voor types en opleidingsvormen vastgelegd. Voor het hoger onderwijs van het korte type worden de eindtermen vastgesteld per categorie zoals bepaald in de wet van 7 juli 1970 betreffende de algemene structuur van het hoger onderwijs; aanvullend kunnen die eindtermen worden gespecificeerd per afdeling. »

B.1.4. Artikel 6ter van de wet van 29 mei 1959, daarin ingevoegd door artikel 3, § 3, van het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 17 juli 1991 betreffende inspectie en pedagogische begeleidingsdiensten, bepaalde :

« De inrichtende machten, in voorkomend geval op voordracht en na beslissing van de klasseraden of de gelijkgestelde organen, zijn bevoegd om de van rechtswege geldende studiebewijzen toe te kennen voor zover hun onderwijsinstellingen voldoen aan de voorwaarden vermeld in artikel 6 en 6bis, onverminderd het bepaalde in artikel 24, § 2, 1°, 2°, 3°, 4°, 6°, 7°, 8°, 9° en 10°. De Vlaamse regering kan, op voorstel van een college van onderwijsinspecteurs, de erkenning van een onderwijsinstelling of een onderdeel ervan, geleidelijk opheffen wanneer niet meer wordt voldaan aan deze voorwaarden. Dit college van onderwijsinspecteurs wordt samengesteld voor de helft uit inspectieleden afkomstig uit het Gemeenschapsonderwijs of uit het gesubsidieerd officieel onderwijs enerzijds en voor de helft uit inspectieleden afkomstig uit het gesubsidieerd vrij onderwijs anderzijds.

De Vlaamse regering bepaalt de bijkomende regels voor de werking en de organisatie van dit college van onderwijsinspecteurs en wijst de leden ervan aan.

Benevens de erkende onderwijsinstellingen richt de Vlaamse regering de examencommissies van de Vlaamse Gemeenschap op bevoegd om van rechtswege geldende studiebewijzen te verlenen; zij regelt de inrichting ervan en stelt het programma en het inschrijvingsgeld van de examens vast; deze examencommissies zijn derwijze samengesteld dat de leden die tot het officieel onderwijs behoren en de leden die tot het vrij onderwijs behoren in gelijk aantal vertegenwoordigd zijn. »

Die bepaling luidt, ingevolge de wijziging daarin aangebracht door artikel 5 van het bestreden decreet :

« De inrichtende machten, in voorkomend geval op voordracht en na beslissing van de klasseraden of de gelijkgestelde organen, zijn bevoegd om aan de leerlingen die de door de

Vlaamse regering opgelegde eindtermen en de eigen specifieke doelen bereiken de van rechtswege geldende studiebewijzen toe te kennen voor zover hun onderwijsinstellingen voldoen aan de voorwaarden vermeld in artikel 6 en *6bis*, onverminderd het bepaalde in artikel 24, § 2, 1°, 2°, 3°, 4°, 6°, 7°, 8°, 9° en 10°. De Vlaamse regering kan, op voorstel van een college van onderwijsinspecteurs, de erkenning van een onderwijsinstelling of een onderdeel ervan, geleidelijk opheffen wanneer niet meer wordt voldaan aan deze voorwaarden. Dit college van onderwijsinspecteurs wordt samengesteld voor de helft uit inspectieleden afkomstig uit het Gemeenschapsonderwijs of uit het gesubsidieerd officieel onderwijs enerzijds en voor de helft uit inspectieleden afkomstig uit het gesubsidieerd vrij onderwijs anderzijds.

De Vlaamse regering bepaalt de bijkomende regels voor de werking en de organisatie van dit college van onderwijsinspecteurs en wijst de leden ervan aan.

Benevens de erkende onderwijsinstellingen richt de Vlaamse regering de examencommissies van de Vlaamse Gemeenschap op bevoegd om van rechtswege geldende studiebewijzen te verlenen; zij regelt de inrichting ervan en stelt het programma en het inschrijvingsgeld van de examens vast; deze examencommissies zijn derwijze samengesteld dat de leden die tot het officieel onderwijs behoren en de leden die tot het vrij onderwijs behoren in gelijk aantal vertegenwoordigd zijn. »

B.1.5. Artikel 5, § 1, 2°, van het decreet van 17 juli 1991 betreffende inspectie en pedagogische begeleidingsdiensten, bepaalde :

« De onderwijsinspectie is ten aanzien van het kleuter-, lager, secundair onderwijs en het hoger onderwijs van het korte type bevoegd voor :

[...]

2° het nagaan of de eindtermen worden bereikt, het toezicht op de toepassing van de taalwetgeving, de hygiëne en de bewoonbaarheid van de lokalen, het didactisch materiaal en de schooluitrusting;

[...]. »

Die bepaling luidt, ingevolge de wijziging daarin aangebracht door artikel 6 van het bestreden decreet :

« De onderwijsinspectie is ten aanzien van het kleuter-, lager, secundair onderwijs en het hoger onderwijs van het korte type bevoegd voor :

[...]

2° het nagaan of de onderwijsinstelling de nodige inspanning heeft gedaan om de ontwikkelingsdoelen na te streven en de eindtermen na te streven en te bereiken; het toezicht op de toepassing van de taalwetgeving, de hygiëne en de bewoonbaarheid van de lokalen, het didactisch materiaal en de schooluitrusting;

[...]. »

De bepaling wordt met ingang van 1 september 1997 opnieuw gewijzigd door het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 24 juli 1996. Zoals in B.1.1 is gesteld, doet het Hof geen uitspraak over die wijziging, maar slechts over de bepaling zoals zij resulteert uit het bestreden decreet.

B.1.6. Artikel 9, § 1, van hetzelfde decreet bepaalde :

« Bij de inspectie wordt een Dienst voor Onderwijsontwikkeling opgericht.

De Dienst voor Onderwijsontwikkeling wordt belast met de volgende opdrachten :

- het formuleren van voorstellen inzake eindtermen zoals bedoeld in artikel 6 van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving;

- de ontwikkeling van analyse- en evaluatie-instrumenten om scholen door te lichten, onder meer inzake het bereiken van de eindtermen;

(...). »

Die bepaling luidt, ingevolge de wijziging aangebracht bij artikel 7 van het bestreden decreet :

« Bij de inspectie wordt een Dienst voor Onderwijsontwikkeling opgericht.

De Dienst voor Onderwijsontwikkeling wordt belast met de volgende opdrachten:

- het formuleren van voorstellen inzake ontwikkelingsdoelen en eindtermen zoals bedoeld in artikel 6 van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving;

- de ontwikkeling van analyse- en evaluatie-instrumenten om scholen door te lichten, onder meer inzake het nastreven van de ontwikkelingsdoelen of het bereiken van de eindtermen;

[...]. »

Het decreet van 22 februari 1995 tot bekrachtiging van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs

B.1.7. De bijlage bij het besluit van de Vlaamse Regering van 22 juni 1994 tot bepaling van de

ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs (*Belgisch Staatsblad* van 1 september 1994, *erratum Belgisch Staatsblad* van 27 september 1994) bepaalt de ontwikkelingsdoelen en eindtermen voor het gewoon kleuter- en lager onderwijs, bedoeld in het gewijzigde artikel *6bis* van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving.

B.1.8. Het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 22 februari 1995 tot bekrachtiging van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs bekrachtigt voormeld besluit met dien verstande dat artikel 2 van het besluit, waarin bepaald was dat de ontwikkelingsdoelen en eindtermen in acht genomen moesten worden vanaf het schooljaar 1996-1997, wordt gewijzigd in die zin dat zij in acht genomen moeten worden vanaf het schooljaar 1997-1998.

Door artikel 3 van het decreet worden in de bijlage bij voormeld besluit van de Vlaamse Regering de volgende eindtermen vervangen : 1.32 (lichamelijke opvoeding), 4.19 en 4.21 (politieke en juridische verschijnselen) en 6.3, 6.6 en 6.7 (wereldoriëntatie ruimte).

Ten aanzien van de ontvankelijkheid van de beroepen

B.2.1. De Vlaamse Regering betwist de ontvankelijkheid van de beroepen. De bestreden bepalingen zouden de situatie van de verzoekende partijen noch rechtstreeks noch ongunstig beïnvloeden; de bepalingen zouden minder stringent zijn dan de bepalingen die zij vervangen en de verzoekende partijen zouden niet aantonen dat zij betrokken zijn bij het kleuter- of buitengewoon onderwijs in de Vlaamse Gemeenschap (A.2.1 tot A.2.3).

B.2.2. De Grondwet en de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof vereisen dat elke natuurlijke persoon of rechtspersoon die een beroep tot vernietiging instelt doet blijken van een belang. Van het vereiste belang doen slechts blijken de personen wier situatie door de bestreden norm rechtstreeks en ongunstig zou kunnen worden geraakt.

Wanneer een vereniging zonder winstoogmerk zich op een collectief belang beroept, is vereist dat haar maatschappelijk doel van bijzondere aard is en, derhalve, onderscheiden van het algemeen

belang; dat dit belang niet tot de individuele belangen van de leden is beperkt; dat het maatschappelijk doel door de bestreden norm kan worden geraakt; dat dit maatschappelijk doel werkelijk wordt nagestreefd, wat moet blijken uit de concrete en duurzame werking van de vereniging, zowel in het verleden als in het heden.

B.2.3. De v.z.w. Vrije Ruimte, eerste verzoekende partij in de zaken met rolnummers 893 en 894, heeft blijkens artikel 3 van haar statuten tot doel werkelijke vrijheid van onderwijs te realiseren. Daartoe organiseert zij onder meer vergaderingen en debatten en voert gerechtelijke procedures. Luidens artikel 3, *in fine*, van haar statuten mag de vereniging alle handelingen verrichten die rechtstreeks of onrechtstreeks met de verwezenlijking van haar doel te maken hebben. De raad van bestuur heeft op 2 oktober 1995 beslist de beroepen in te stellen.

J. Verhulst en G. Dekegel, die uit eigen naam en in hun hoedanigheid van ouders van minderjarige kinderen in rechte treden, zijn ouders van kinderen die de Gesubsidieerde Vrije Basisschool Rudolf Steiner te Antwerpen bezoeken. J. Verhulst, L. Fagot en H. Annoot zijn respectievelijk als leraar, onderwijzeres of directeur basisonderwijs verbonden aan de Hiberniaschool of aan de Gesubsidieerde Vrije Basisschool Rudolf Steiner te Antwerpen.

B.2.4. De v.z.w. Federatie van Rudolf Steinerscholen in Vlaanderen, de eerste verzoekende partij in de zaken met rolnummers 895 en 902, heeft blijkens artikel 3 van haar statuten tot doel het verdedigen en behoeden van de belangen van de Rudolf Steinerscholen en het bevorderen van de vrijheid van onderwijs en cultuurleven in brede zin. De vereniging telt onder haar leden tien scholen, verspreid over Vlaanderen, die zich beroepen op de Rudolf Steinerpedagogie. De raad van bestuur heeft op 28 september 1995 beslist de beroepen in te stellen.

A. Horemans, A.-M. Bosmans, E. Biesemans, R. Everaert, P. De Beukelaer en A. Goudriaan, die uit eigen naam en in hun hoedanigheid van ouders van minderjarige kinderen in rechte treden, zijn ouders van kinderen die scholen bezoeken die lid zijn van de eerste verzoekende partij en zich op de Rudolf Steinerpedagogie beroepen.

B.2.5. Het eerstvermelde (B.1.1 tot B.1.6) decreet van 22 februari 1995 schrijft de inachtneming van de ontwikkelingsdoelen en eindtermen door de inrichtende machten van het onderwijs voor en machtigt de Vlaamse Regering die ontwikkelingsdoelen en eindtermen te bepalen op

eensluitend advies van de Vlaamse Onderwijsraad. Het schrijft, behoudens een enkele uitzondering, de bekrachtiging daarvan door de Vlaamse Raad voor en bepaalt dat met die ontwikkelingsdoelen en eindtermen rekening moet worden gehouden bij het toekennen van de van rechtswege geldende studiebewijzen.

Het decreet bepaalt voorts dat de Dienst voor Onderwijsontwikkeling belast is met het formuleren van voorstellen inzake ontwikkelingsdoelen en eindtermen en met de ontwikkeling van analyse- en evaluatie-instrumenten om scholen door te lichten inzake het nastreven of bereiken ervan.

De onderwijsinspectie is onder meer bevoegd om na te gaan of de onderwijsinstellingen de nodige inspanningen leveren, naar gelang van het geval, bij het nastreven of bereiken ervan. Het laatstvermelde decreet van 22 februari 1995 (B.1.6 en B.1.7) bekrachtigt, mits enkele wijzigingen, de door de Vlaamse Regering bepaalde ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs.

B.2.6. De bestreden bepalingen, die verband houden met de onderwijsvrijheid, kunnen de verzoekende partijen rechtstreeks en ongunstig in hun situatie raken.

Dat de bestreden bepalingen een versoepeling zouden inhouden ten opzichte van de voordien bestaande bepalingen, ontnemt, in tegenstelling tot wat de Vlaamse Regering betoogt, het belang van de verzoekende partijen bij de vernietiging van de thans bestreden bepalingen niet. De verzoekende partijen vrezen immers dat zij de door hen voor hun kinderen gekozen pedagogie, dan wel de door hen gehanteerde of verdedigde pedagogie, niet onverkort zullen kunnen handhaven.

B.2.7. De Vlaamse Regering merkt nog op dat de verzoekende partijen niet aantonen dat zij betrokken zijn bij het kleuteronderwijs, of bij het buitengewoon onderwijs.

Uit de memorie van antwoord van de verzoekende partijen in de zaken met rolnummers 893 en 894 blijkt dat H. Annoot als directeur basisonderwijs zowel bevoegd is voor het kleuter- als voor het lager onderwijs. Hij doet van het vereiste belang blijken in zoverre de bestreden bepalingen het kleuteronderwijs betreffen.

Wat het buitengewoon onderwijs betreft, moet worden opgemerkt dat het maatschappelijk doel van zowel de v.z.w. Vrije Ruimte als van de v.z.w. Federatie van Rudolf Steinerscholen het bevorderen van de vrijheid van het onderwijs in al haar aspecten betreft; dat doel kan worden geraakt door de bestreden bepalingen ook in zoverre zij betrekking hebben op het buitengewoon onderwijs.

B.2.8. De beroepen zijn derhalve ontvankelijk.

Ten gronde

Ten aanzien van de middelen afgeleid uit de schending van artikel 24, § 5, van de Grondwet, op zichzelf of in samenhang gelezen met andere bepalingen van de Grondwet

B.3.1. In het eerste onderdeel van het enige middel aangevoerd in de zaak met rolnummer 893 (A.1.2) betogen de verzoekende partijen dat het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 22 februari 1995 tot wijziging van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving en tot wijziging van het decreet van 17 juli 1991 betreffende inspectie en pedagogische begeleidingsdiensten, de ontwikkelingsdoelen en eindtermen enkel omschrijft als minimumdoelstellingen, zodat de Vlaamse Regering wordt verplicht de onnauwkeurigheid van de door de decreetgever zelf vastgestelde beginselen op te vangen of verplicht wordt om onvoldoende omstandige beleidskeuzes te verfijnen, terwijl alles wat essentieel is voor het onderwijs bij decreet moet worden geregeld. In het derde onderdeel van het middel voeren de verzoekende partijen aan dat zulks gelijkstaat met een toekenning van bijzondere machten, terwijl bijzondere machten slechts in crisisomstandigheden, die te dezen niet aanwezig zijn, kunnen worden toegestaan, zodat de artikelen 24, § 5, 38 en 127 van de Grondwet zijn geschonden. In het vierde onderdeel van het middel verwijten de verzoekende partijen de decreetgever dat hij niet heeft voorzien in een bekrachtiging van de specifieke eindtermen voor het secundair onderwijs, zodat artikel 24, § 5, van de Grondwet ook dienaangaande geschonden is.

Het tweede middel in de zaak met rolnummer 894 (A.1.3.2) klaagt eveneens de schending aan van artikel 24, § 5, van de Grondwet.

B.3.2. Artikel 24, § 5, van de Grondwet bepaalt dat de inrichting, erkenning of subsidiëring van het onderwijs door de gemeenschap wordt geregeld door de wet of het decreet.

B.3.3. Die bepaling drukt de wil uit van de Grondwetgever om aan de bevoegde wetgever de zorg voor te behouden een regeling te treffen voor de essentiële aspecten van het onderwijs wat de inrichting, de erkenning of de subsidiëring ervan betreft, doch verbiedt niet dat onder bepaalde voorwaarden opdrachten aan andere overheden worden gegeven.

Artikel 24, § 5, vereist dat de door de decreetgever verleende opdrachten slechts op de tenuitvoerlegging van de door de decreetgever zelf vastgestelde beginselen betrekking hebben. Via die opdrachten kan een gemeenschapsregering of een andere overheid de onnauwkeurigheid van die beginselen niet opvangen of onvoldoende omstandige beleidskeuzes niet verfijnen.

B.3.4. De decreetgever oordeelde dat de onderwijswereld intensief bij de voorbereiding en de opvolging van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen moest worden betrokken. Hij belastte de Dienst voor Onderwijsontwikkeling met het formuleren van voorstellen ter zake en met de ontwikkeling van analyse- en evaluatie-instrumenten (artikel 9, § 1, van het decreet van 17 juli 1991); de ontwikkelingsdoelen en eindtermen worden door de Vlaamse Regering vastgesteld op eensluidend advies van de Vlaamse Onderwijsraad (artikel 6*bis* van de wet van 29 mei 1959). Ten einde te voldoen aan het vereiste van artikel 24, § 5, van de Grondwet, bepaalde de decreetgever dat de door de Vlaamse Regering vastgestelde ontwikkelingsdoelen en eindtermen binnen één maand ter bekrachtiging moesten worden voorgelegd aan de Vlaamse Raad. De decreetgever beschikte derhalve over de mogelijkheid om ze te wijzigen en de inwerkingtreding ervan vast te stellen, mogelijkheid waarvan hij overigens gebruik heeft gemaakt bij het decreet van 22 februari 1995 tot bekrachtiging van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs. Die werkwijze kan niet worden beschouwd als strijdig met artikel 24, § 5, van de Grondwet.

B.3.5.1. De verzoekende partijen merken op dat luidens het gewijzigde artikel 6*bis*, § 1, van de wet van 29 mei 1959 « de specifieke eindtermen van het secundair onderwijs » niet ter bekrachtiging aan de Vlaamse Raad moeten worden voorgelegd.

B.3.5.2. Dienaangaande doet de parlementaire voorbereiding ervan blijken dat aanvullende

eindtermen voor bepaalde studierichtingen in het secundair onderwijs zijn bedoeld. Volgens diezelfde parlementaire voorbereiding is van een bekrachtiging van die eindtermen afgezien om « vlugger te kunnen inspelen op tendensen in de maatschappij en het bedrijfsleven » (*Gedr. St.*, Vlaamse Raad, 1993-1994, nr. 583/5, p. 8).

B.3.5.3. Het is juist dat de onmiddellijk op een beroep gerichte vakken - wil het onderwijs binnen die beroepssfeer zijn maatschappelijk nut ten volle behouden - de betrokken beroepen in hun evolutie moeten volgen.

Evenwel, indien ervan wordt uitgegaan dat voor die vakken, ook wat de aanvullende specificaties van de studierichting betreft, aan de onderwijsinstellingen door deze te bereiken eindtermen kunnen en moeten worden opgelegd, kan de evolutie in de betrokken beroepen niet worden aangevoerd als een verantwoording om die eindtermen van de verplichting van bekrachtiging uit te zonderen. De decreetgever heeft het regelen van een essentieel aspect van de inrichting, de erkenning of de subsidiëring van het onderwijs aan de Regering opgedragen. Aldus heeft hij artikel 24, § 5, van de Grondwet geschonden.

B.3.5.4. Het middel is in zijn vierde onderdeel gegrond.

Ten aanzien van de middelen afgeleid uit de schending van artikel 24, §§ 1, 3 en 4, van de Grondwet, op zichzelf of in samenhang gelezen met andere bepalingen

B.4.1. De verzoekende partijen in de zaak met rolnummer 893 voeren in het tweede onderdeel van het enige middel (A.1.2), gericht tegen het eerstvermelde decreet van 22 februari 1995 (B.1.1 tot B.1.6), aan dat de decretale omschrijving van ontwikkelingsdoelen en eindtermen in zeer algemene bewoordingen de Vlaamse overheid de mogelijkheid geeft om de inhoud van het onderwijs te bepalen en de onderwijsvrijheid te reduceren tot een vrijheid van methode, zodat afbreuk wordt gedaan aan de rechten van scholen die hun eigenheid vinden in bepaalde pedagogische of onderwijskundige opvattingen en aan de keuzevrijheid van de ouders, terwijl de gemeenschap de keuzevrijheid van de ouders dient te waarborgen en eenieder recht heeft op onderwijs met eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden, waaronder de vrijheid van mening en meningsuiting en het recht een filosofische overtuiging te hebben. De decreetgever zou

aldus artikel 24 van de Grondwet, de artikelen 18 en 19 van het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten, artikel 13 van het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten, artikel 2 van het Aanvullend Protocol bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en artikel 60 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens hebben geschonden.

In het eerste onderdeel van het eerste middel in de zaak met rolnummer 894 (A.1.3.1), gericht tegen het tweede decreet van 22 februari 1995 (B.1.7 en B.1.8), voeren zij aan dat vermelde bepalingen zijn geschonden, doordat de eindtermen en ontwikkelingsdoelen, zoals bekrachtigd mits enkele wijzigingen door vermeld decreet, een inhoudelijke invulling geven aan de ontwikkelingsdoelen en eindtermen waarbij de onderwijsvrijheid wordt gereduceerd tot een vrijheid van methode, terwijl die ontwikkelingsdoelen en eindtermen moeten worden beschouwd als een preventieve maatregel die de onderwijsvrijheid als zodanig en de keuzevrijheid van de ouders inperkt en aldus meer dan minimumnormen stelt die in een democratische samenleving nodig zijn ter bescherming van de belangen die zijn genoemd in de in het middel vermelde verdragen.

In het tweede onderdeel van het middel voegen zij daaraan toe dat de ontwikkelingsdoelen en eindtermen, die criteria zijn voor erkenning en subsidiëring van het onderwijs, zeer ingrijpend zijn en uitgaan van één bepaald mens- en maatschappijbeeld. De overheid geeft in detail aan wat moet worden geleerd onder meer op grond van beleidsprioriteiten en politieke criteria, terwijl de vrijheid van onderwijs haar oorsprong en reden van bestaan vindt in de vrijheid van mening en meningsuiting. Maatregelen die ertoe strekken de beleving van die vrijheden een bepaalde richting uit te sturen en die personen van hun keuzemogelijkheden zouden kunnen beroven, zijn volgens de verzoekende partijen preventief en kunnen niet worden beschouwd als minimumdoelstellingen, daar zij de keuzevrijheid van de scholen en ouders inperken en aldus meer dan minimumnormen stellen die in een democratische samenleving nodig zijn ter bescherming van de belangen die zijn genoemd in de in het middel vermelde verdragen.

In het derde onderdeel van het middel voegen de verzoekende partijen er nog aan toe dat, zelfs als het mogelijk is de eindtermen en de ontwikkelingsdoelen te preciseren, de onderwijsvrijheid miskend is doordat diverse eindtermen en ontwikkelingsdoelen niet kunnen worden verzoend met de eigen pedagogische visie en methodiek van het Steineronderwijs.

De verzoekende partijen in de zaken met rolnummers 895 en 902 voeren een middel aan, gericht tegen respectievelijk het eerste (A.4.2) en het tweede (A.4.3) decreet van 22 februari 1995, dat is afgeleid uit de schending van artikel 24, §§ 1 en 4, van de Grondwet, gelezen in samenhang met artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol bij het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. De decreten zouden artikel 24, § 1, van de Grondwet schenden, doordat zij ontwikkelingsdoelen en eindtermen, die in werkelijkheid geen minimumdoelstellingen zijn maar strin-

gente gedetailleerde leerinhouden, opleggen aan alle scholen, wat met een preventieve maatregel gelijk te stellen is, zodat de keuzevrijheid van de ouders en van de onderwijsinstellingen wordt beperkt door geen rekening te houden met de filosofische overtuiging van de ouders, die voor hun kinderen de Steinerpedagogie kiezen, gesteund op de antroposofie van Rudolf Steiner. De decreten zouden artikel 24, § 4, van de Grondwet schenden, doordat geen rekening wordt gehouden met objectieve verschillen, met name de eigen karakteristiek van de Rudolf Steinerscholen, waarvan het pedagogisch project en de onderwijskundige opvatting een eigen visie over doelstellingen, leerinhouden en leerattitudes impliceren.

B.4.2. Artikel 24, § 1, van de Grondwet bepaalt :

« Het onderwijs is vrij; elke preventieve maatregel is verboden; de bestraffing van de misdrijven wordt alleen door de wet of het decreet geregeld.

De gemeenschap waarborgt de keuzevrijheid van de ouders.

De gemeenschap richt neutraal onderwijs in. De neutraliteit houdt onder meer in, de eerbied voor de filosofische, ideologische of godsdienstige opvattingen van de ouders en de leerlingen.

De scholen ingericht door openbare besturen bieden, tot het einde van de leerplicht, de keuze aan tussen onderricht in een der erkende godsdiensten en de niet-confessionele zedenleer. »

De aldus door artikel 24, § 1, van de Grondwet gewaarborgde onderwijsvrijheid garandeert het recht tot oprichting van - en derhalve keuze tussen - scholen die gebaseerd zijn op een bepaalde confessionele of niet-confessionele levensbeschouwing; zij impliceert de mogelijkheid voor privé-personen om - zonder voorafgaande toestemming en onder voorbehoud van de eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden - naar eigen inzicht onderwijs in te richten en te laten verstrekken, zowel naar de vorm als naar de inhoud, bijvoorbeeld door scholen op te richten die hun eigenheid vinden in bepaalde pedagogische of onderwijskundige opvattingen.

B.4.3. De hierboven omschreven onderwijsvrijheid onderstelt, wil ze niet louter theoretisch zijn, dat de inrichtende machten die niet rechtstreeks afhangen van de gemeenschap onder bepaalde voorwaarden aanspraak kunnen maken op subsidiëring vanwege de gemeenschap.

Het recht op subsidiëring vindt zijn beperking, enerzijds, in de mogelijkheid van de gemeenschap om de subsidiëring te laten afhangen van vereisten van algemeen belang, zoals onder meer die

van een behoorlijke onderwijsverstrekking en van bepaalde schoolbevolkingsnormen en, anderzijds, in de noodzakelijkheid om de beschikbare financiële middelen te spreiden over de onderscheiden opdrachten van de gemeenschap.

De vrijheid van onderwijs is derhalve aan grenzen gebonden en verzet er zich niet tegen dat de decreetgever voorwaarden van financiering of subsidiëring oplegt die de uitoefening van die vrijheid beperken, voor zover er niet wezenlijk afbreuk aan wordt gedaan.

B.4.4. Artikel 24, § 3, eerste zin, en § 4, van de Grondwet bepaalt :

« § 3. Ieder heeft recht op onderwijs, met eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden. [...]

§ 4. Alle leerlingen of studenten, ouders, personeelsleden en onderwijsinstellingen zijn gelijk voor de wet of het decreet. De wet en het decreet houden rekening met objectieve verschillen, waaronder de eigen karakteristieken van iedere inrichtende macht, die een aangepaste behandeling verantwoordt. »

Wat het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 22 februari 1995 tot wijziging van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving en tot wijziging van het decreet van 17 juli 1991 betreffende inspectie en pedagogische begeleidingsdiensten betreft

B.4.5. Het bestreden decreet bepaalt allereerst dat de inrichtende macht over de vrijheid beschikt de lessenroosters en de leerplannen vast te stellen en vrij haar pedagogische methodes kiest, met inachtneming van de door de Vlaamse Regering - met het oog op het waarborgen van het studiepeil - goedgekeurde minimumlessenroosters voor onderwijsactiviteiten en vakgebieden waarvoor ontwikkelingsdoelen en eindtermen in acht moeten worden genomen. Voorts bepaalt het bestreden decreet voor welke onderwijsniveaus en -vormen ontwikkelingsdoelen en/of eindtermen moeten worden opgesteld, hoe die worden voorbereid en vastgesteld en dat het minimumdoelstellingen betreft die moeten worden nagestreefd dan wel worden bereikt aan het einde van het betrokken onderwijsniveau. De inrichtende machten kunnen mits naleving van bepaalde voorwaarden van rechtswege geldende studiebewijzen toekennen aan de leerlingen die de opgelegde eindtermen en de eigen specifieke doelen bereiken. Aan de onderwijsinspectie wordt de

bevoegdheid toegekend om na te gaan of de onderwijsinstelling de nodige inspanning heeft geleverd om de ontwikkelingsdoelen na te streven en de eindtermen na te streven en te bereiken.

B.4.6. Volgens de parlementaire voorbereiding strekken de ontwikkelingsdoelen en eindtermen, die door de decreetgever blijkens de bestreden bepalingen zijn opgevat als minimumdoelstellingen, die kunnen worden aangevuld door de eigen doelstellingen van de onderwijsinrichting en geen afbreuk beogen te doen aan de eigen pedagogische methodes, ertoe de kwaliteit van het onderwijs, zowel van het gemeenschapsonderwijs als van het door de gemeenschap gesubsidieerde onderwijs, te verzekeren en te verhogen (*Gedr. St.*, Vlaamse Raad, 1993-1994, nr. 583/5, p. 9).

B.4.7. De door de bestreden bepalingen in het vooruitzicht gestelde ontwikkelingsdoelen en eindtermen zijn te beschouwen als « door de Staat vastgestelde minimumnormen », als bedoeld in artikel 13 van het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten. Die bepalingen kunnen niet worden beschouwd als door artikel 24, § 1, eerste lid, van de Grondwet verboden preventieve maatregelen. Die laatste bepaling verbiedt enkel dat de oprichting van onderwijsinstellingen zou worden onderworpen aan een voorafgaande machtiging door de overheid.

Uit de bestreden bepalingen blijkt evenmin dat de decreetgever afbreuk heeft willen doen aan de vrijheid van mening en meningsuiting en het recht een filosofische overtuiging te hebben. Wat betreft de weerslag van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens op de interpretatie van artikel 24, § 1, van de Grondwet, kan de stelling van de verzoekende partijen, die impliceert dat het recht op subsidiëring inzake onderwijs enkel zou kunnen worden beperkt op grond van de in artikel 10.2 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens opgegeven redenen, niet worden aanvaard. Het Hof stelt immers vast dat artikel 2 van het Eerste Aanvullend Protocol, naar luid waarvan niemand het recht op onderwijs zal worden ontzegd, een reglementering van het recht op onderwijs naar gelang van de behoeften en de mogelijkheden van de gemeenschap en het individu niet in de weg staat (E.H.R.M., 23 juli 1968, zaak betreffende « enige aspecten van de taalregeling in het Belgisch onderwijs », *Publ.Cour*, serie A, nr. 6).

B.4.8. De bestreden bepalingen schenden artikel 24, §§ 1 en 3, van de Grondwet niet, noch op zich beschouwd, noch in samenhang gelezen met de door de verzoekende partijen in het middel aangehaalde verdragsrechtelijke bepalingen.

De middelen kunnen niet worden aangenomen.

Wat het decreet van 22 februari 1995 tot bekrachtiging van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs betreft

B.5. Het bestreden decreet bekrachtigt, mits enkele wijzigingen, het besluit van de Vlaamse Regering van 22 juni 1994 tot bepaling van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs. Die ontwikkelingsdoelen en eindtermen zijn van toepassing vanaf het schooljaar 1997-1998. Ze zijn zowel vakgebonden als vakoverschrijdend vastgesteld.

B.6. De kritiek van de verzoekende partijen ten aanzien van de door het bestreden decreet vastgelegde ontwikkelingsdoelen en eindtermen komt in essentie erop neer dat die dermate omvangrijk, uitvoerig en stringent zijn geformuleerd dat zij, enerzijds, voor een eigen onderwijskundige opvatting geen ruimte laten en, anderzijds, met de in de Steinerscholen gevolgde pedagogische methodiek onverzoenbaar zijn. Aldus zouden zij strijden met de in artikel 24, § 1, van de Grondwet gewaarborgde vrijheid van onderwijs.

De vrijheid van onderwijs, bedoeld in artikel 24, § 1, van de Grondwet, houdt voor de inrichtende machten het recht in om, zonder verwijzing naar een bepaalde confessionele of niet-confessionele levensbeschouwing, met aanspraak op overheidsfinanciering of -subsiëring een onderwijs in te richten en aan te bieden dat zijn eigenheid vindt in bepaalde pedagogische of onderwijskundige opvattingen. Zij staat niet eraan in de weg dat de bevoegde wetgever, met het oog op het verzekeren van de kwaliteit en de onderlinge gelijkwaardigheid van het met overheidsmiddelen verstrekte onderwijs, maatregelen neemt die op de onderwijsinstellingen van algemene toepassing zijn, ongeacht de eigenheid van het door hen verstrekte onderwijs.

De wenselijkheid en de keuze van die maatregelen zijn zaak van de bevoegde wetgever, te dezen de decreetgever die, met toepassing van artikel 24, § 5, van de Grondwet, de inrichting, erkenning en subsidiëring van het onderwijs te regelen heeft en daarvoor de beleidsverantwoordelijkheid draagt.

B.7. Het staat niet aan het Hof te oordelen of de bestreden ontwikkelingsdoelen en de eindtermen opportuun of wenselijk zijn. Het komt het Hof evenwel toe te oordelen of, afgezet tegen de door de verzoekende partijen aangevoerde kritiek, de verplichtingen die met die doelen als vereisten voor behoud van erkenning en subsidiëring worden opgelegd, de pedagogische vrijheid,

die vervat is in de vrijheid van onderwijs, zoals gewaarborgd door artikel 24, § 1, van de Grondwet, niet aantasten of onevenredig zijn door verder te gaan dan noodzakelijk is voor het realiseren van de beoogde doelstellingen van algemeen belang, te weten het garanderen van de kwaliteit en de onderlinge gelijkwaardigheid van het onderwijs in het betrokken niveau.

B.8.1. Het Hof stelt vast dat het stelsel van ontwikkelingsdoelen en eindtermen, enerzijds, ingebouwd is in de organisatie van de gemeenschapsinspectie die met de bewaking van de kwaliteit van het onderwijs is belast en, anderzijds, verbonden is met de bevoegdheid van de onderwijsinstellingen om, autonoom en zonder overheidsinterventie, rechtsgeldige studiebewijzen en diploma's uit te reiken.

B.8.2. Zoals in B.4.6 is uiteengezet, zijn de ontwikkelingsdoelen en eindtermen geconcipieerd als minimale doelstellingen die door de onderwijsinstellingen in het kleuteronderwijs moeten worden nagestreefd, in het lager onderwijs moeten worden nagestreefd en op het einde van dat onderwijs voor de meerderheid der leerlingen moeten zijn bereikt. Van dat concept is in het bekrachtigingsdecreet niet afgeweken (*Gedr. St.*, Vlaamse Raad, 1993-1994, nr. 583/5, p. 9).

B.8.3. Verbonden met de autonomie van de scholen om zonder overheidsinterventie rechtsgeldige studiebewijzen en diploma's af te geven (*Gedr. St.*, Vlaamse Raad, 1990-1991, nr. 519/4, pp. 6 en 12), zijn de ontwikkelingsdoelen en eindtermen een adequaat middel, enerzijds, om de gelijkwaardigheid van de studiebewijzen en diploma's veilig te stellen en, anderzijds, om de onderlinge gelijkwaardigheid te vrijwaren van het onderwijs verstrekt in de instellingen die ouders en leerlingen vrij kunnen kiezen.

B.9. Het blijkt evenwel dat de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen, ook die welke betrekking hebben op attitudes, zo omvangrijk en gedetailleerd zijn dat in redelijkheid niet kan worden aangehouden dat het om minimale doelstellingen gaat, derwijze dat zij onvoldoende ruimte laten om de doelstellingen van het eigen pedagogisch project te kunnen verwezenlijken. Aldus wordt aan de vrijheid van onderwijs geraakt.

B.10. Zoals zij werden bekrachtigd door het decreet van 22 februari 1995 verplichten de ontwikkelingsdoelen en eindtermen alle inrichtende machten zich eraan te conformeren.

Door de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen bepaald bij het besluit van de Vlaamse Regering van 22 juni 1994 en nader omschreven in de bijlage bij dat besluit onder voorbehoud van enkele wijzigingen te bekrachtigen, zonder zelf een procedure in te richten volgens welke beperkte afwijkingen kunnen worden toegestaan aan instellingen die, met eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden en zonder afbreuk te doen noch aan de kwaliteit van het onderwijs noch aan de vereiste inhoud ervan, een onderwijs verstrekken of wensen te verstrekken dat geïnspireerd is door bijzondere pedagogische opvattingen, schendt de decreetgever de vrijheid van onderwijs gewaarborgd bij artikel 24, § 1, van de Grondwet.

Om die redenen,

het Hof

- vernietigt in artikel *6bis*, § 1, van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving, zoals gewijzigd door het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 22 februari 1995 tot wijziging van de wet van 29 mei 1959 tot wijziging van sommige bepalingen van de onderwijswetgeving en tot wijziging van het decreet van 17 juli 1991 betreffende inspectie en pedagogische begeleidingsdiensten, de woorden « met uitzondering van de specifieke eindtermen van het secundair onderwijs »;

- vernietigt het decreet van de Vlaamse Gemeenschap van 22 februari 1995 tot bekrachtiging van de ontwikkelingsdoelen en de eindtermen van het gewoon kleuter- en lager onderwijs;

- verwerpt de beroepen voor het overige.

Aldus uitgesproken in het Nederlands, het Frans en het Duits, overeenkomstig artikel 65 van de bijzondere wet van 6 januari 1989 op het Arbitragehof, op de openbare terechtzitting van 18 december 1996.

De griffier,

De voorzitter,

L. Potoms

L. De Grève